

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
Кафедра психології

На правах рукопису

ЧУТА ІВАН ГРИГОРОВИЧ

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СТИЛІВ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ТА ЕМОЦІЙНО-
ОСОБИСТІСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК СТАРШОГО ДОШКІЛЬНИКА

Спеціальність 053 Психологія
(код) (назва спеціальності)
Освітня програма Психологія
(назва)
Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник: д.
психологічних наук, проф.

Самойлов О.С.

Нормоконтроль СМ
РЕКОМЕНДОВАНО ДО
ЗАХИСТУ

Протокол № 10
засідання кафедри _____
від 15.01. _____ 2024р.

Завідуючий кафедри
(*ЛП*) Людмила ПРІСНЯКОВА
(підпис) (ПІБ)

Дніпро, 2024

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ

Кафедра психології
Освітній ступінь магістр
Спеціальність 053 «Психологія»
Освітня програма 053 «Психологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри
психології
(підпис кафедри)

Людмила ПРИСНЯКОВА

(підпис)

12.02.2024

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

ЧУТА ІВАН ГРИГОРОВИЧ

(прізвище, ім'я, по батькові, здобувач вищої освіти)

1. Тема роботи Взаємозв'язок стилів сімейного виховання та емоційно-особистісних характеристик старшого дошкільника
2. Науковий керівник д. психологічних наук, проф. Самойлов О.Є.
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)
3. Строк подання роботи на кафедру 12.02.2024
4. Мета кваліфікаційної роботи вивчення взаємозв'язку між стилями сімейного виховання дітей, і їхніми емоційно-особистісними характеристиками у старшому дошкільному віці.

5. Завдання випускної кваліфікаційної роботи

1. охарактеризувати дошкільний вік як етап психічного розвитку,
2. описати особливості емоційно-особистісних властивостей старшого дошкільника,
3. виявити механізми формування агресивної поведінки у дітей старшого дошкільного віку та їх взаємозв'язок зі стилями сімейного виховання,
4. організувати дослідження та описати методики його проведення,
5. проаналізувати результати дослідження,
6. описати мету, принципи та критерії ефективності реалізації програми профілактики агресивної поведінки у дітей старшого дошкільного віку з різними стилями виховання у сім'ї
7. розкрити сутність психологічних заходів реалізації програми профілактики агресивної поведінки у дітей старшого дошкільного віку з різними стилями виховання у сім'ї.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вступ	Жовтень 2023 р.	виконано
2.	I Розділ	Листопад 2023 р.	виконано
3.	II Розділ	Грудень 2023 р.	виконано
4.	III Розділ	Січень 2024 р.	виконано
5.	Робота в цілому	Лютий 2024р.	виконано

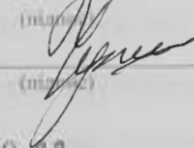
Науковий керівник

Олександр

САМОЙЛОВ

Здобувач вищої освіти

Іван ЧУТА

Дата видавання завдання 16.09.2023

АНОТАЦІЯ

Тема дослідження є актуальною і важливою в сучасному контексті розвитку дитини та сімейних відносин. Дошкільний вік є критичним періодом у формуванні особистості дитини. В цей період відбувається активний розвиток фізичних, соціальних, інтелектуальних та емоційних аспектів. Сім'я виступає ключовим фактором виховання та соціалізації дитини. Спосіб, яким батьки взаємодіють зі своєю дитиною, може визначати формування емоційного та особистісного багажу. Зростає увага до питань емоційного здоров'я дітей. Врахування впливу сімейного виховання на емоційний стан старших дошкільників є важливим у контексті запобігання проблемам емоційної сфери. Дослідження агресивної поведінки в дошкільному віці та вивчення впливу сімейного виховання на цей аспект можуть надати важливу інформацію для розвитку ефективних стратегій педагогічного втручання.

Зміни в сімейних структурах та ролей можуть впливати на стилі виховання. Детальний аналіз цих взаємозв'язків дозволяє враховувати сучасні тенденції. Розуміння взаємозв'язку між стилями виховання та емоційно-особистісним розвитком може слугувати основою для розробки рекомендацій та програм, спрямованих на поліпшення сімейного виховання та підтримку дітей.

Загалом, дана тема дозволяє здійснити комплексний аналіз факторів, що впливають на розвиток старших дошкільників, та має практичну важливість для розробки ефективних педагогічних стратегій та підходів у роботі з дітьми та їхніми сім'ями.

У сучасному соціокультурному контексті стикаємося зі зростанням інтересу до психологічного розвитку дітей у дошкільному віці. Особливо важливим є розуміння та вивчення взаємозв'язку між стилями сімейного виховання і емоційно-особистісними характеристиками старших дошкільників. Сім'я виступає важливим фактором формування основних рис

особистості в цьому віці, і вивчення цього взаємозв'язку може внести значний внесок у розвиток педагогічної та психологічної науки.

Проблема полягає у тому, щоб зрозуміти, як різноманітні стилі виховання впливають на емоційний та особистісний розвиток старших дошкільників. Це може включати аналіз впливу стилів виховання, таких як авторитарний, пермісивний, або демократичний, на формування емоційної стійкості, саморегуляції, соціальних навичок та інших аспектів особистісного зростання у цьому віковому періоді.

Психологічний аналіз такої взаємодії може розкрити не тільки позитивні аспекти виховання, які сприяють розвитку емоційної інтелігенції, але й ідентифікувати можливі ризики та виклики, які можуть виникнути внаслідок конкретних стилів виховання. Такий аналіз може стати важливим для розробки ефективних педагогічних та психологічних стратегій, спрямованих на підтримку повноцінного розвитку дітей у дошкільному віці.

Метою магістерської роботи є вивчення взаємозв'язку між стилями сімейного виховання дітей, і їхніми емоційно-особистісними характеристиками у старшому дошкільному віці.

Об'єктом дослідження є діти старшого дошкільного віку.

Предметом дослідження є взаємозв'язок між стилів сімейного виховання емоційно-особистісними характеристиками дітей старшого дошкільного віку.

Гіпотеза дослідження:

1) існує взаємозв'язок типів комунікативної взаємодії у сім'ях з факторами прояву агресивної поведінки у дошкільнят;

2) комплексне використання методів психолого-педагогічної консультації на базі системних досліджень індивідуальності можуть сприяти поліпшенню дитячо-батьківських відносин та зниження рівня дитячої агресивності у дітей дошкільного віку.

Завдання дослідження:

охарактеризувати дошкільний вік як етап психічного розвитку,

описати особливості емоційно-особистісних властивостей старшого дошкільника,

виявити механізми формування агресивної поведінки у дітей старшого дошкільного віку та їх взаємозв'язок зі стилями сімейного виховання,

4. організувати дослідження та описати методики його проведення, проаналізувати результати дослідження, описати мету, принципи та критерії ефективності реалізації програми профілактики агресивної поведінки у дітей старшого дошкільного віку з різними стилями виховання у сім'ї

розкрити сутність психологічних заходів реалізації програми профілактики агресивної поведінки у дітей старшого дошкільного віку з різними стилями виховання у сім'ї.

Наукова новизна дослідження полягає в розробці програми профілактики агресивної поведінки у дітей старшого дошкільного віку з різними стилями виховання у сім'ї.

Методи дослідження: теоретичний аналіз та синтез наукової літератури з проблеми дослідження; метод узагальнення; метод індукції; метод дедукції; метод аналогії; метод аналізу документів; спостереження. Також у роботі були використані методи у практичній частині роботи використовувалися такі методики дослідження:

1. Метод спостереження дітей за картою Стотта,
2. Метод експертних оцінок,

Методика діагностики показників та форм агресії А. Басса та А. Дарки,

4. Проективна методика вивчення емоційних проблем та труднощів взаємин у сім'ї «Малюнок сім'ї» ,
5. Анкета сімейного виховання ,
6. Математична статистика – коефіцієнт кореляції Пірсона r .

Експериментальна база дослідження: дослідження проводилося у дитсадках № 5, №6, №16, № 20, № 40 м. Дніпро.

Теоретична значущість дослідження: дослідження сприяє розширенню теоретичних знань в галузі дитячої психології, а також допомагає в уточненні існуючих теорій та розробці нових концепцій в цій галузі.

Практична значущість дослідження: результати дослідження можуть слугувати підґрунтям для розробки програм психологічної підтримки сімей, а також сприяти оптимізації стилів виховання дітей старшого дошкільного віку для підвищення їх емоційного благополуччя.

Апробація результатів роботи та публікації:

Чута І. Г. Комунікативна взаємодія у сім'ї : психологічний аналіз // Актуальні проблеми юриспруденції та психології: матер. IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпро, 15 груд. 2023 р.). Дніпро : ВВПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2023. С.

Чомойлов О.Є., Чута І. Г. Емоційна дисгармонія: психологічний аналіз // Теоретичне та практичне застосування результатів сучасної науки: матеріали V Міжнародної студентської наукової конференції, м. Рівне, 27 жовтня, 2023 рік / ГО «Молодіжна наукова ліга». — Вінниця: ТОВ «УКРЛОГОС Груп»,

Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та переліку посилань.

ABSTRACT

The research topic is relevant and important in the modern context of child development and family relations. Preschool age is a critical period in the formation of a child's personality. During this period, active development of physical, social, intellectual and emotional aspects takes place. The family is a key factor in the upbringing and socialization of a child. The way in which parents interact with their child can determine the formation of emotional and personal baggage. Attention to the emotional health of children is growing. Taking into account the influence of family upbringing on the emotional state of older preschoolers is important in the context of preventing problems in the emotional sphere. Researching aggressive behavior in preschool age and studying the influence of family upbringing on this aspect can provide important information for the development of effective pedagogical intervention strategies.

Changes in family structures and roles can affect parenting styles. A detailed analysis of these relationships allows us to take into account modern trends. Understanding the relationship between parenting styles and emotional and personal development can serve as a basis for developing recommendations and programs aimed at improving family upbringing and supporting children.

In general, this topic allows for a comprehensive analysis of factors affecting the development of older preschoolers, and is of practical importance for the development of effective pedagogical strategies and approaches in working with children and their families.

In the modern socio-cultural context, we are faced with a growing interest in the psychological development of children at preschool age. It is especially important to understand and study the relationship between family upbringing styles and emotional and personal characteristics of older preschoolers. The family is an important factor in the formation of the main personality traits at this age, and the study of this relationship can make a significant contribution to the development of pedagogical and psychological science.

The problem is to understand how different parenting styles affect the emotional and personal development of older preschoolers. This may include an analysis of the influence of parenting styles, such as authoritarian, permissive, or democratic, on the formation of emotional stability, self-regulation, social skills, and other aspects of personal growth in this age period.

Psychological analysis of such interaction can reveal not only the positive aspects of education that contribute to the development of emotional intelligence, but also identify possible risks and challenges that may arise as a result of specific styles of education. Such an analysis can become important for the development of

effective pedagogical and psychological strategies aimed at supporting the full development of children in preschool age.

The purpose of the master's thesis is to study the relationship between the styles of family upbringing of children and their emotional and personal characteristics in older preschool age.

The object of the research is children of older preschool age.

The subject of the study is the relationship between the styles of family education and the emotional and personal characteristics of older preschool children.

Research hypothesis:

1) there is a relationship between the types of communicative interaction in families and the factors of manifestation of aggressive behavior in preschoolers;

2) complex use of methods of psychological and pedagogical consultation based on systematic studies of individuality can help improve child-parent relations and reduce the level of child aggressiveness in preschool children.

Objectives of the study:

1. characterize preschool age as a stage of mental development,

2. describe the features of the emotional and personal characteristics of an older preschooler,

3. to reveal the mechanisms of formation of aggressive behavior in older preschool children and their relationship with family upbringing styles,

4. organize the research and describe the methods of conducting it,

5. analyze the results of the study,

6. describe the purpose, principles and criteria of the effectiveness of the program for the prevention of aggressive behavior in older preschool children with different styles of upbringing in the family

7. to reveal the essence of psychological measures for the implementation of the program for the prevention of aggressive behavior in children of older preschool age with different styles of upbringing in the family.

The scientific novelty of the study considered psychological and pedagogical ways of creating an environment: the ways of forming emotional comfort and mental well-being in the family were revealed, the role of parents' knowledge about the mental characteristics of older preschool age, about the forms and methods of individualized psychological influence on children was emphasized.

Research methods: theoretical analysis and synthesis of scientific literature on the research problem; generalization method; induction method; method of deduction; method of analogy; document analysis method; observation. The following research methods were used in the practical part of the work:

1. The method of observing children according to the Stott map,

2. Method of expert evaluations,

3. Methodology for diagnosing indicators and forms of aggression by A. Bass and A. Darka,

4. Projective method of studying emotional problems and difficulties of relationships in the family "Family picture",

5. Questionnaire of family education,

6. Mathematical statistics - Pearson correlation coefficient r .

Experimental research base: the research was conducted in kindergartens No. 5, No. 6, No. 16, No. 20, No. 40 in Dnipro.

Theoretical significance of the study: the study contributes to the expansion of theoretical knowledge in the field of child psychology, and also helps in clarifying existing theories and developing new concepts in this field.

Practical significance of the study: the results of the study can serve as a basis for the development of psychological support programs for families, as well as contribute to the optimization of parenting styles of older preschool children to increase their emotional well-being.

The master's thesis consists of an introduction, three sections, conclusions and a list of references.

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СТИЛЮ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ТА ЕМОЦІЙНО-ОСОБИСТІСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК СТАРШОГО ДОШКІЛЬНИКА

Характеристика дошкільного віку як етапу психічного розвитку

.2 Особливості емоційно-особистісних властивостей старшого дошкільника

.3 Механізм формування агресивної поведінки у дітей старшого дошкільного віку та їх взаємозв'язок зі стилями сімейного виховання

Висновок по розділ 1

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СТИЛІВ ВИХОВАННЯ У СІМ'Ї ТА ЕМОЦІЙНО-ОСОБИСТІСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

.1 Організація та методики дослідження

.2 Аналіз результатів дослідження

Висновок по розділ 2

РОЗДІЛ 3. ПРОГРАМИ ПРОФІЛАКТИКИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З РІЗНИМИ СТИЛЯМИ ВИХОВАННЯ У СІМ'Ї

3.1. Мета, принципи та критерії ефективності реалізації програми профілактики агресивної поведінки у дітей старшого дошкільного віку з різними стилями виховання у сім'ї

3.2. Психологічні заходи програми профілактики агресивної поведінки у дітей старшого дошкільного віку з різними стилями виховання у сім'ї.

Висновок по розділ 3

ВИСНОВКИ

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

ВСТУП

Тема дослідження є актуальною і важливою в сучасному контексті розвитку дитини та сімейних відносин. Дошкільний вік є критичним періодом у формуванні особистості дитини. В цей період відбувається активний розвиток фізичних, соціальних, інтелектуальних та емоційних аспектів. Сім'я виступає ключовим фактором виховання та соціалізації дитини. Спосіб, яким батьки взаємодіють зі своєю дитиною, може визначати формування емоційного та особистісного багажу. Зростає увага до питань емоційного здоров'я дітей. Врахування впливу сімейного виховання на емоційний стан старших дошкільників є важливим у контексті запобігання проблемам емоційної сфери. Дослідження агресивної поведінки в дошкільному віці та вивчення впливу сімейного виховання на цей аспект можуть надати важливу інформацію для розвитку ефективних стратегій педагогічного втручання.

Зміни в сімейних структурах та ролей можуть впливати на стилі виховання. Детальний аналіз цих взаємозв'язків дозволяє враховувати сучасні тенденції. Розуміння взаємозв'язку між стилями виховання та емоційно-особистісним розвитком може слугувати основою для розробки рекомендацій та програм, спрямованих на поліпшення сімейного виховання та підтримку дітей. Загалом, дана тема дозволяє здійснити комплексний аналіз факторів, що впливають на розвиток старших дошкільників, та має практичну важливість для розробки ефективних педагогічних стратегій та підходів у роботі з дітьми та їхніми сім'ями.

У сучасному соціокультурному контексті стикаємося зі зростанням інтересу до психологічного розвитку дітей у дошкільному віці. Особливо важливим є розуміння та вивчення взаємозв'язку між стилями сімейного виховання і емоційно-особистісними характеристиками старших дошкільників. Сім'я виступає важливим фактором формування основних рис

особистості в цьому віці, і вивчення цього взаємозв'язку може внести значний внесок у розвиток педагогічної та психологічної науки.

Проблема полягає у тому, щоб зрозуміти, як різноманітні стилі виховання впливають на емоційний та особистісний розвиток старших дошкільників. Це може включати аналіз впливу стилів виховання, таких як авторитарний, пермісивний, або демократичний, на формування емоційної стійкості, саморегуляції, соціальних навичок та інших аспектів особистісного зростання у цьому віковому періоді. Психологічний аналіз такої взаємодії може розкрити не тільки позитивні аспекти виховання, які сприяють розвитку емоційної інтелігенції, але й ідентифікувати можливі ризики та виклики, які можуть виникнути внаслідок конкретних стилів виховання. Такий аналіз може стати важливим для розробки ефективних педагогічних та психологічних стратегій, спрямованих на підтримку повноцінного розвитку дітей у дошкільному віці.

Проблематикою, яка визначена темою дослідження наступні науковці, підкреслюючи певні особливості теми, а саме: психологічні особливості розвитку дітей та підлітків Н. Абдюкова [1], Л. Адаменко, [2] А. Ананьєв [4], Г. Бичковська [5] , І. Біркова [9], Т. Буленко [10] , Я. Драгун, Г. Косарева [22] , О. Злонкевич [25], О. Казаннікова [27], О. Ковальчук [33], В. Кротенко [43], Т. Логінова, [51], О. Нитка [65]; сімейна психологія та виховання К. Бабенко [6], О. Беляєва [7], А. Веленко [12], О. Вовчик-Блакитна, [15], Т. Голінська [20], О. Злонкевич [25], О. Ігнатєва [26], І. Калиниченко, А. Колесник [28], Н. Карпенко, [31], О. Кочерга [36], О. Кочубко [37], З. Курбанова [50], Д. Максименко [54], М. Мелкович [55], Г. Мешко [60], Г. Мешко [61], Т. Проскуренко [68] , Г. Рауш, В. Баррі, Р. Хертель [78], І. Сергієнко [69], Л. Тарасюк [72], В. Ткаченко [73], Б. Торнтон [80], Р. Хавула [74], Б. Шохам [79].

Метою магістерської роботи є вивчення взаємозв'язку між стилями сімейного виховання дітей, і їхніми емоційно-особистісними характеристиками у старшому дошкільному віці.

Об'єктом дослідження є діти старшого дошкільного віку.

Предметом дослідження є взаємозв'язок між стилями сімейного виховання та емоційно-особистісними характеристиками дітей старшого дошкільного віку.

Гіпотеза дослідження:

1) існує взаємозв'язок типів комунікативної взаємодії у сім'ях з факторами прояву агресивної поведінки у дошкільнят;

2) комплексне використання методів психолого-педагогічної консультації на базі системних досліджень індивідуальності можуть сприяти поліпшенню дитячо-батьківських відносин та зниження рівня дитячої агресивності у дітей дошкільного віку.

Завдання дослідження:

охарактеризувати дошкільний вік як етапу психічного розвитку, описати особливості емоційно-особистісних властивостей старшого дошкільника,

виявити механізми формування агресивної поведінки у дітей старшого дошкільного віку та їх взаємозв'язок зі стилями сімейного виховання,

організувати дослідження та описати методики його проведення, проаналізувати результати дослідження,

описати мету, принципи та критерії ефективності реалізації програми профілактики агресивної поведінки у дітей старшого дошкільного віку з різними стилями виховання у сім'ї

розкрити сутність психологічних заходів реалізації програми профілактики агресивної поведінки у дітей старшого дошкільного віку з різними стилями виховання у сім'ї.

Наукова новизна дослідження полягає в розробці програми профілактики агресивної поведінки у дітей старшого дошкільного віку з різними стилями виховання у сім'ї.

Методи дослідження:

1. Метод спостереження дітей за картою Стотта,

2. Метод експертних оцінок,

- . Методика діагностики показників та форм агресії А. Басса та А. Дарки,
- . Проективна методика вивчення емоційних проблем та труднощів взаємин у сім'ї «Малюнок сім'ї» ,
- . Анкета сімейного виховання ,

6. Математична статистика – коефіцієнт кореляції Пірсона r.

Експериментальна база дослідження: дослідження проводилося у дитсадках № 5, №6, №16, № 20, № 40 м. Дніпра.

Теоретична значущість дослідження: дослідження сприяє розширенню теоретичних знань в галузі дитячої психології, а також допомагає в уточненні існуючих теорій та розробці нових концепцій в цій галузі.

Практична значущість дослідження: результати дослідження можуть слугувати підґрунтям для розробки програм психологічної підтримки сімей, а також сприяти оптимізації стилів виховання дітей старшого дошкільного віку для підвищення їх емоційного благополуччя.

Апробація результатів роботи та публікації:

Чута І. Г. Комунікаційна взаємодія у сім'ї : психологічний аналіз // Актуальні проблеми юриспруденції та психології: матер. IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпро, 15 груд. 2023 р.). Дніпро : ВВПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2023. С.

Чомойлов О.Є., Чута І. Г. Емоційна дисгармонія: психологічний аналіз // Теоретичне та практичне застосування результатів сучасної науки: матеріали V Міжнародної студентської наукової конференції, м. Рівне, 27 жовтня, 2023 рік / ГО «Молодіжна наукова ліга». — Вінниця: ТОВ «УКРЛОГОС Груп»,

Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та переліку посилань.

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СТИЛЮ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ТА ЕМОЦІЙНО-ОСОБИСТІСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК СТАРШОГО ДОШКІЛЬНИКА

Характеристика дошкільного віку як етапу психічного розвитку

Розвиток людини йде безперервно все її життя від самого його народження. При цьому розвиток є закономірним ланцюгом змін, які зачіпають будову організму та його роботу, поведінку людини, її взаємодію з іншими, динаміку функціональних та емоційних станів, способи пізнання себе та навколишнього світу. І, звичайно, воно у всіх протікає по-своєму. Але у розвитку різних людей є риси подібності, що породжуються різними причинами. Однією є вік. Саме він визначає стадію розвитку людини.

Дошкільне дитинство - короткий період, а й у ньому можна назвати періоди, характеризуються своєрідністю розвитку. Раннє дитинство – дитинство (до одного року); ранній вік (від одного до трьох років); дошкільне дитинство: молодший дошкільний вік (від трьох до п'яти років) та старший (від п'яти до шести років). Така вікова періодизація дозволяє бачити найбільш загальні тенденції та індивідуальну перспективу розвитку кожної дитини. Основу вікової періодизації становить концепція психічного віку як етапу розвитку дитини, що має свою структуру та динаміку, а також наукове положення про ампліфікацію дитячого розвитку, взаємозв'язок усіх його сторін та специфічне для кожного віку відношення дитини з навколишнім середовищем.

Вік від 2,5-3 до 6-7 років прийнято називати дошкільним. Темп фізичного розвитку дитини дещо сповільнюється. Самостійність та незалежність їх проявляється багато в чому і насамперед в іграх та творчості. Залишився за тим часом, коли дорослі вчили дитину грати - показували, що можна робити з м'ячиком, лялькою, машинкою, конструктором. Самостійність дошкільнят

виявляється і в тому, що діти вже мають свою думку, яка проявляється непокорю, капризами чи вимогливістю, привертаючи увагу до власної персони. Дитина вже не дозволяє поводитися з собою як із річчю.

Усе це свідчить про активне становлення його особистості. І ставитись до цього потрібно не просто з розумінням, а й з радістю. Погодьтеся, що давши життя дитині, треба визнати право прожити це життя. Отже, задоволення можна отримати від причетності до неї, а не тільки від управління нею.

Дошкільне дитинство є часом активного формування рис характеру та інших відмінних рис поведінки і особистості. Проте процеси розвитку емоційно-вольової сфери у період мають риси подібності в більшості дітей, які можна позначити як послух і дитяча безпосередність. Поведінкою дошкільнят досить легко управляти. Але так само типовим для цього віку є поява впертості як найпримітивнішої форми вольової саморегуляції. Однак дитина ще не вміє долати внутрішні перешкоди та діяти у випадках недостатньої мотивації. Марно закликати дошкільника зайнятися чимось, якщо в нього зник інтерес. Безглуздо вимагати зробити що-небудь, якщо дитина втомилася, вона просто згорнеться калачиком і засне в невідповідному місці - в гостях, транспорті і т.п.

У розвитку емоцій також спостерігається значний прогрес. Насамперед, від криків і плачу як єдиної форми висловлювання своїх негативних емоцій малюк переходить до ширших і різноманітніших: гніву, переляку, настороженості, агресії, замкнутості тощо. Дитина-дошкільник освоїв соціально-прийнятні форми їхнього вираження - в стані образи вона вже не кусатиметься, а звернеться до свого кривдника, піде поскаржиться, твердо знаючи, що тим самим уникне покарання [].

Для дошкільника надзвичайно важливою є реакція дорослих, оскільки для дитини це своєрідний індикатор. Якщо тато і мама схвалюють вчинок, значить він усе зробив правильно, якщо зупиняють, забороняють - це обмежувальний сигнал.

Випробовуюючи потребу в любові та схваленні, усвідомлюючи цю потребу та залежність від неї, дитина навчається прийнятим позитивним формам спілкування, доречним у взаєминах з оточуючими людьми. Він просувається у розвитку мовного спілкування та спілкування у вигляді виразних рухів, дій, що відображають емоційне розташування та готовність будувати позитивні відносини.

Виникає природне цього періоду онтогенезу прагнення оволодінню тілом, психічними функціями і соціальними способами взаємодії коїться з іншими людьми приносить дитині почуття переповненості і радості життя.

У цей час відбувається прискорене розвиток психічних процесів, якостей особистості, невелика людина активно освоює широкий спектр різних видів діяльності. На етапі дошкільного дитинства розвивається самосвідомість, формується самооцінка, відбувається вибудовування ієрархії мотивів та його підпорядкування. І саме в цей період найбільш важливим на розвиток особистості дитини є вплив сім'ї та системи внутрішньосімейних, що існують у ній, а також дитячо-батьківських відносин.

Старший дошкільний вік характеризується деякими особливостями – зростанням довільності поведінки та психічних процесів – уваги, пам'яті, сприйняття. Дітей починають цікавити людські морально-етичні відносини та норми поведінки більше, ніж життя тварин чи явища природи. Для них стає важливим спілкування як з дорослими, так і з однолітками.

Так, дорослі розширюють уявлення дитини про людину, виводячи її за межі ситуації, що сприймається. Для дошкільнят стає важливою оцінка дорослими не його умінь, а особистості загалом, тому він намагається все робити правильно, прагне співпереживання та взаєморозуміння з дорослими.

Контакти з однолітком приносять незрівнянну радість. Тільки з однолітками діти вчаться бути нарівні, отже, будувати особливі (особистісні, ділові, оціночні) відносини, які вони можуть мати з дорослими.

1.2 Особливості емоціонально-особистих властивостей старшого дошкільника

Агресивність у суспільстві носить специфічні функції. По-перше, вона виступає засобом досягнення будь-якої значущої мети. По-друге, частина агресивності є способом заміщення блокованої потреби та перемикання діяльності. По - третє, агресивність використовується деякими людьми як спосіб задоволення потреб у самоствердженні і як захисна поведінка. В основному під агресивністю розуміється шкідлива поведінка. До агресивності близько підходить стан ворожості, часто ворожість та агресивність поєднуються.

Під агресивністю розуміють дію людини, спрямовані на заподіяння фізичної чи психічної шкоди (шкоди) іншій людині чи самій собі. Також можливі прояви агресивності проти тварин та матеріальних об'єктів [5;9].

Аналіз різних підходів переконує в доцільності розуміти агресивність як цілеспрямовану руйнівну поведінку, що суперечить нормам і правилам співіснування людей у суспільстві, завдає шкоди об'єктам нападу, що завдає фізичної шкоди людям або викликає у них психічний дискомфорт (негативні переживання, стан напруженості, страху,

Стан агресивності може бути зовні яскраво виражений, наприклад, у забіякуватості, грубості, а може бути більш «затаєним», маючи форму прихованого недобррозичливості та озлобленості.

Типовий стан агресивності характеризується гострим, часто афективним переживанням гніву, імпульсивною безладною активністю, злісністю. Досить поширеним проявом агресивності є грубість.

Агресивні дії можуть виступати як:

1. Засоби досягнення будь-якої значущої мети;
2. Як спосіб психічної розрядки, заміщення, перемикання діяльності;
- . Як спосіб задоволення власних потреб у самореалізації та самоствердження.

Що стосується агресивної поведінки, то це не природжена біологічна реакція, а одна з форм поведінки, обумовлена соціальними зв'язками і відносинами, хоча засуджена правом і моральністю.

Агресивність буває груповою та індивідуальною, а також прямою та непрямою. Пряма агресивність безпосередньо спрямована проти жертви, при непрямій агресивності жертва немає, а проти неї, наприклад, поширюється наклеп чи даються негативні відгуки про її роботу. Розрізняють також фізичну та вербальну агресивність.

В той же час, деякі дослідники вважають, що в агресивності є і «певні здорові риси», які можуть бути корисними для активного життя. Це - наполегливість, ініціатива, завзятість у досягненні мети, прагнення перемоги, подолання перешкод.

Загалом власні агресивні прояви посилюють тривожність, формують занижену самооцінку. Невипадково агресивних дітей, як і дітей, які постійно чекають агресії відносять до групи дітей із афективним поведінкою, відносять до «групи ризику».

Вчені пропонують різні підходи до визначення агресивної поведінки в дітей віком старшого дошкільного віку, механізмів його на поведінка. Західні психологи під терміном «агресія» розуміють поведінку, спрямовану на заподіяння шкоди чи шкоди іншій живій істоті, яка має всі підстави уникати подібного звернення. Це визначення включає окремі положення:

-) агресія обов'язково передбачає навмисне, цілеспрямоване заподіяння шкоди жертві;
-) як агресію може розглядатися тільки така поведінка, яка передбачає заподіяння шкоди чи шкоди живим організмам;
-) жертви повинні мати мотивацію уникнення подібного до себе ставлення [14;

При всьому різноманітті трактувань цього явища, агресивність загалом розуміється як цілеспрямоване завдання фізичного чи психічної шкоди іншій особі.

У дитячому садку часто можна зустріти дітей, що відрізняються яскраво вираженою агресивністю: вони постійно б'ються, штовхаються, сваряться, обзивають інших дітей, забирають у них іграшки. Слід зазначити, що серед агресивних дітей частіше буває зазвичай небагато (один, два), вони створюють напружену атмосферу групи: інші діти намагаються відповісти їм тим самим, і загальна агресивність, групи зростає.

Агресія - це поведінка, що суперечить нормам і правилам існування людей у суспільстві, що завдає шкоди об'єктам нападу, що завдає фізичної та моральної шкоди людям або викликає у них психологічний дискомфорт (негативні переживання, стан напруженості, страху, пригніченості). Агресивність - це властивість особистості, що виражається у готовності до агресії [9; 14].

Розглянувши феномен агресії, є сенс звернутися до розуміння її причин у різні вікові періоди [18, с.23-26].

У найменших (однолітніх) дітей агресивної поведінки не спостерігається практично ніколи. Дитина може випадково, загравшись, заподіяти біль дорослій чи іншій дитині. Якщо дорослий негайно зупинить дитину або попередить можливість такої дії, відпадає й усяка небезпека. Відповідно немає і ймовірність закріплення подібних дій у поведінці дитини.

Вже на другому році життя ситуація дещо змінюється. У цей час зростає активність дитини. Наполягаючи своєму, дитина використовує будь-які кошти, зокрема і крик, плач, примхи, спалахи люті, котрий іноді агресивні дії. Це з тим, що емоційні переживання дітей 2-3 року життя відрізняються високої інтенсивністю, їх прояви не регулюються соціальними нормами і вольовими зусиллями, як в старших дітей. Спалахи люті з елементами агресивності спостерігаються у ситуації, коли бажання дитини з якоїсь причини не

виконуються. Перешкодою до виконання бажання зазвичай є заборона чи обмеження з боку дорослого. Трапляються такі ситуації, коли агресивність дитини є частиною протесту проти дій дорослих, до чого змушують її. Це найчастіше спостерігається у дітей 1,5-2 річного віку.

Описані варіанти поведінки в ранньому дитинстві ще не можна розглядати як агресивність у чистому вигляді, це лише окремі її прояви, які спостерігаються у дитини у нападі люті або як протест.

У середньому та старшому дошкільному віці (4-6 років) агресивна поведінка вже може розцінюватися як специфічна форма взаємовідносин дитини з оточуючими людьми, насамперед з однолітками. Найчастіше саме в цей період з'являються скарги на бійки, агресивні дії дитини щодо молодших братів та сестер, на спроби мучити тварин.

Поява агресивних тенденцій у поведінці раніше спокійної, доброзичливої дитини завжди насторожує, особливо коли це збігається з перебуванням його у дитячому закладі. Якщо ж агресивні дії у цій чи іншій формі вже закріпилися у поведінці дитини вдома, їх розвиток і перенесення більш широку арену - групу дитсадку - дає привід обґрунтованої тривоги за її розвиток як особистості.

Однією з причин агресивної поведінки дітей може бути вплив рівня агресивності педагога на емоційний стан групи. Педагог як би індукує агресивний фон поведінки дітей своєю дратівливістю та підозрлістю до них. Педагог подає приклад агресивної поведінки дітям, які звикли до того, що агресія є нормальним шляхом подолання фрустрації.

Але причини агресії не можуть бути лише назвні, у взаєминах з іншими людьми. Характерологічні особливості самої дитини також зумовлюють її агресивність.

У якихось випадках агресивність може виявлятися як симптом нервово-психічного захворювання, проте це зустрічається не так часто, щоб можна було говорити про біологічну зумовленість агресивності у дітей. Визначальне

значення для формування агресивності у дітей мають відносини в сім'ї, особливості особистості самої дитини та її батьків, їх встановлення, стиль виховання, життєві смисли та цінності.

Кожен із цих факторів діє не окремо, лише їх особливе поєднання та взаємодія створюють умови, що сприяють розвитку агресивності в дитячому віці.

Агресивна поведінка вже у старшому дошкільному віці набуває різноманітних форм. У психології прийнято виділяти вербальну та фізичну агресію, кожна з яких може мати прямі та непрямі форми. Спостереження показують: усі ці форми можна побачити вже у групі дитячого садка.

Непряма вербальна агресія спрямована на звинувачення чи погрози одноліткові. Виявляються вони у різних висловлюваннях як скарги; демонстративного крику, спрямованого усунення однолітка; агресивних фантазій.

Пряма вербальна агресія є образи і вербальні форми приниження іншого. Традиційні такі «дитячі» форми прямої вербальної агресії: дражнилки та образи.

Непряма фізична агресія спрямована на заподіяння будь-якої матеріальної шкоди через безпосередні фізичні дії. Це може бути: руйнування продуктів; знищення чи псування чужих речей.

Пряма фізична агресія є безпосереднім нападом і заподіянням дитині фізичного болю і приниження. Може приймати дві форми – символічну та реальну. Символічна являє собою загрози та залякування; реальна агресія – це вже безпосередній фізичний напад.

Найчастіше у переважної більшості дітей спостерігається пряма і непряма вербальна агресія - від скарги та агресивних фантазій до прямих образ, у деяких проявляється фізична агресія, як у непрямій, так і в прямій формі.

Серед психологічних особливостей, що провокують агресивну поведінку, зазвичай виділяють недостатній розвиток інтелекту та комунікативних

навичок, знижений рівень довільності, нерозвиненість ігрової діяльності, знижену самооцінку, порушення у відносинах з однолітками. Однак неясно, які саме з цих особливостей найбільше впливають на агресивність.

Порівняльний аналіз даних показників у старших дошкільнят – агресивних та неагресивних – показує: за більшістю з них перші мало чим відрізняються від других. Так рівень розвитку їхнього інтелекту в середньому відповідає віковій нормі, а в деяких навіть перевищує. У багатьох зафіксований досить високий соціальний інтелект: вони легко вирішують важкі ситуації, представлені, наприклад, на картинках або в оповіданнях. Показники розвитку довільності групи агресивних дітей, крім деяких, загалом трохи нижче [26, с

Агресивні діти гостріше і більш напружено переживають свою «недооціненість», невизнаність своїх чеснот. Характерно, що ці переживання, як правило, не відповідають реальності. За своїм соціальним статусом у групі однолітків агресивні діти мало, чим відрізняються від інших - серед них є і лідери. Отже, у дітей виникають важкі переживання викликані не реальним становищем у групі, а суб'єктивним сприйняттям себе. Дитині здається: її не цінують, не бачать її переваг.

Головні проблеми агресивних дітей, причому неоднорідні, лежать у сфері відносин із однолітками. Обстежуючи їх, дослідники виявляють істотні індивідуальні відмінності, як і поведінці, і у психологічних характеристиках. Серед агресивних дітей чітко вирізняються три групи [5;26].

Першу групу складають діти, які найчастіше використовують агресію як привернення до себе уваги однолітків. Зазвичай вони надзвичайно яскраво виражають свої емоції – кричать, голосно лаються, розкидають речі; поведінка спрямовано отримання емоційного відгуку. Як правило, активно прагнуть контактів з однолітками, але, домігшись уваги, заспокоюються і припиняють свої зухвалі дії. Агресивні акти швидкоплинні, ситуативні і не відрізняються особливою жорстокістю. Найбільш яскраві емоції спостерігаються в момент

самих дій та швидко згасають. Найчастіше діти використовують фізичну агресію – пряму чи непряму – у ситуації залучення уваги; і має вона мимовільний, безпосередній, імпульсивний характер. Ворожі дії швидко змінюються дружелюбністю, а випадки проти однолітка – готовністю співпрацювати. За даними соціометричного обстеження, діти цієї групи мають дуже невисокий статус у групі однолітків - їх або помічають і приймають серйозно, або уникають. За словами однолітків, вони «все ламають», «завжди заважають», «нікого не слухають». Дані психологічного обстеження показують: діти першої групи істотно відрізняються від інших (як традиційних, і агресивних) низьким рівнем інтелекту - як загального, і соціального; нерозвиненою довільністю; низьким рівнем ігрової діяльності - не вміють підтримувати гру та прагнуть звернути на себе увагу, використовуючи деструктивні дії та руйнуючи гру інших.

Цей варіант агресивності можна назвати імпульсивно-демонстративним, оскільки головне завдання дитини – продемонструвати себе, звернути на себе увагу.

Другу групу складають діти, які використовують агресію переважно як норму поведінки у спілкуванні з однолітками. Їхні агресивні дії - це засіб досягнення будь-якої конкретної мети. Позитивні емоції відчуваються після досягнення результату, а не в останній момент агресивних дій. Будь-яка діяльність відрізняється цілеспрямованістю та самостійністю, прагненням зайняти лідируючі позиції, підкорити, придушити інших. Друга група, на відміну першої, не прагне привернути до себе увагу однолітків. Як правило, діти користуються популярністю у групі, а деякі виходять на становище «лідера». Серед форм поведінки найчастіше проявляється пряма фізична агресія, яка, втім, не вирізняється особливою жорстокістю. У конфліктних ситуаціях переживання та образи однолітків ігноруються, орієнтир виключно на власні бажання.

Діти цієї групи знають норми та правила поведінки, але приймають їх лише на словах. Цікаво: виправдовуючи себе, звинувачують однолітків. Основна їхня мета - уникнути негативної оцінки дорослого, тому оцінка дорослої людини важлива для самоствердження дитини. У той самий час вони хіба що помічають свою агресивність. Метод дій представляється їм звичайним і єдино можливим задля досягнення мети. Цей вид агресивності можна назвати нормативно-інструментальним.

До третьої групи входять діти, котрим бажання завдати шкоди іншому - самоціль. Їхні агресивні дії не мають якоїсь видимої мети - ні для оточуючих, ні для них самих. Вони відчують задоволення від самих дій, які приносять біль та приниження одноліткам. Діти третьої групи використовують переважно пряму агресію, причому більше половини всіх актів становить пряма фізична агресія - дії відрізняються особливою жорстокістю і холонокровністю. Так, без жодної видимої причини дитина може схопити іншого за волосся і бити головою об стіну або штовхнути зі сходів і спокійно, з усмішкою спостерігати, як жертва кричить і плаче. Зазвичай для агресивних дій вибираються одна-дві постійні жертви - слабші діти, нездатні відповісти тим самим. Цілком відсутнє при цьому почуття провини або каяття. Норми та правила поведінки відкрито ігноруються. На закиди та засудження дорослих зазвичай слідує відповідь: «Ну й що!», «І нехай йому боляче», «Що хочу, те й роблю». Негативні оцінки оточуючих не враховуються. Для дітей цієї групи особливо характерні мстивість, злопам'ятність, вони довго пам'ятають будь-які дрібні образи і, поки не помстяться кривднику, не можуть переключитись на іншу діяльність. Найнейтральніші ситуації розглядаються як загроза та посягання на свої права. Цей вид дитячої агресивності можна назвати цілеспрямовано ворожим.

У характеристиках виділених груп, існують відмінності як за формою - прояви агресивності, за мотивацією поведінки, так і за підвищенням мотивації (як і частоти прямої фізичної агресії) - від першої групи до третьої. Так, у першій групі агресія має швидкоплинний, імпульсивний характер, не

відрізняється особливою жорстокістю і найчастіше використовується для привернення уваги однолітків. У другій агресивні дії більш жорсткі та стійкі за формою. У третій групі переважає мотивація «безкорисливого» заподіяння шкоди одноліткам (агресія як самоціль)[5]. Виявляється вона у найжорстокіших формах насильства.

1.3 Механізм формування агресивної поведінки у дітей старшого дошкільного віку та їх взаємозв'язок зі стилями сімейного виховання

Відповідно до теорії Бандури, глибоке розуміння агресії може бути досягнуто тільки при акцентуації уваги на:

-) способах засвоєння агресивної моделі поведінки;
-) факторах, що провокують її появу;
-) умовах, що сприяють закріпленню даної моделі поведінки [75;76].

Теорія соціального навчання розглядає агресію як соціальну поведінку, що включає дії, за якими стоять складні навички, що вимагають всебічного навчання. Бандура враховує роль біологічного чинника у набутті агресивності. Будь-яка активність залежить від нейрофізіологічних механізмів. Однак у разі людської поведінки його детермінантами є скоріше соціальні чинники.

Одним із важливих способів засвоєння людиною агресивних реакцій є пряме заохочення такої поведінки. Отримання підкріплення за агресивні дії підвищує ймовірність повторення подібних дій. Характерна риса людини у цьому, що різноманітність видів підкріплення величезна. Це може бути поліпшення матеріального становища, соціальне схвалення і вищий статус, більш прийнятне ставлення інших.

А. Бандура висловлює припущення, що найбільшу роль засвоєнні агресивних реакцій слугує безпосереднє спостереження. І тут індивід отримує можливість простежити те, як воно вибудовується, які бувають наслідки. А потім засвоєна модель може стати «керівництвом до дії». Не випадково, що

правопорушники з агресивною поведінкою виходять із сімей, де подібна поведінка є «нормою»: батько б'є матір, мати б'є дитину, діти б'ються між собою за байдужого до цього ставлення батьків. Джерелом навчання можуть виявитися герої кінофільмів, телепередач або преси, особливо якщо подібна поведінка зустрічає схвалення або, принаймні, байдужість [75;76].

Після засвоєння агресивних моделей поведінки, активізуються фактори, що відповідають за їх регуляцію - збереження, посилення та контроль. Регуляторами можуть бути зовнішні заохочення та покарання (матеріальні, громадська похвала чи осуд, ослаблення чи посилення негативного ставлення з боку інших людей), вікарне підкріплення (спостереження за тим, як заохочують чи карають інших) та, нарешті, механізми саморегуляції.

Мотив агресивної поведінки може бути описаний в такий спосіб. Все починається з виникнення конфліктної (при спілкуванні) або фруструючої (при діяльності) ситуації, яка відіграє роль зовнішнього стимулу. Для виникнення конфлікту необхідно, щоб зіткнення думок, інтересів, цілей, бажань між тими, хто спілкується, було:

-) усвідомлено суб'єктами як таке,
-) необхідно, щоб суб'єкти спілкування не захотіли піти на компроміс,
-) щоб з-поміж них виникли взаємні неприязні відносини - ворожість (чи, хоча в одного з учасників спору) [14].

Існує безліч класифікацій типів комунікативних взаємодій під час агресивної поведінки. Слід звернути увагу на такі відносини під час агресивної поведінки як співіснування, конфронтація, співдружність. У дослідженнях виділяються такі типи сімейних відносин: антагонізм, конкуренція, змагання, паритет, співробітництво. Деякі психологи в контексті сімейних відносин виділяють диктат, опіку, паритет та співробітництво [70].

Слід зазначити особливості сімейного виховання у неповних сім'ях. У неповних сім'ях батько намагається знайти для себе виправдання, якщо не справляється з вихованням дитини. Мати (батько) не прагне виправити

ситуацію, що склалася, а все пускає на самоплив. Відомо, що «потурання та вседозволеність з боку матері призводить до розвитку неадекватних уявлень про себе, про навколишній світ, способи конструктивної взаємодії з іншими людьми» [70].

Також досить поширеною є така класифікація стилів сімейного виховання

Авторитарний стиль (в термінології інших авторів – «автократичний», «диктат», «домінування») – всі рішення приймають батьки, які вважають, що дитина у всьому має підкорятися їхній волі, авторитету. Батьки обмежують самостійність дитини, не вважають за потрібне якимось обґрунтовувати свої вимоги, супроводжуючи їх жорстким контролем, суворими заборонами, доганами та фізичними покараннями. У дитячому віці авторитарність батьків породжує конфлікти та ворожість. Найбільш активні, сильні діти опираються і бунтують, стають надмірно агресивними і нерідко залишають батьківську хату, як тільки можуть собі це дозволити. Боязкі, невпевнені діти привчаються в усьому слухатися батьків, не роблячи спроб вирішувати щось самостійно. При такому вихованні у дітей формується лише механізм зовнішнього контролю, заснований на почутті провини чи страху перед покаранням, і як тільки загроза покарання ззовні зникає, поведінка дитини може стати потенційно антисуспільною. Авторитарні стосунки виключають душевну близькість із дітьми, тому між ними та батьками рідко виникає почуття прихильності, що веде до підозрливості, постійної настороженості та навіть ворожості до оточуючих.

Демократичний стиль (у термінології інших авторів – «авторитетний», «співпраця») – батьки заохочують особисту відповідальність та самостійність своїх дітей відповідно до їх вікових можливостей. Діти включені в обговорення сімейних проблем, беруть участь у прийнятті рішень, вислуховують та обговорюють думку та поради батьків. Батьки вимагають від дітей осмисленої поведінки і намагаються допомогти їм, чуйно ставлячись до

їхніх запитів. При цьому батьки виявляють твердість, піклуються про справедливість та послідовне дотримання дисципліни, що формує правильну, відповідальну соціальну поведінку.

Потуральний стиль (у термінології інших авторів - «ліберальний», «поблажливий», «гіпоопіка») - дитина належним чином не спрямовується, практично не знає заборон та обмежень з боку батьків або не виконує вказівок батьків, для яких характерне невміння, нездатність чи небажання керувати дітьми. Стаючи дорослішими, такі діти конфліктують з тими, хто не потурає їм, не здатні враховувати інтереси інших людей, встановлювати міцні емоційні зв'язки, не готові до обмежень та відповідальності. З іншого боку, сприймаючи нестачу керівництва з боку батьків як прояв байдужості та емоційного відторгнення, діти відчують страх і невпевненість. Нездатність сім'ї контролювати поведінку дитини може призвести до залучення його до асоціальних груп, оскільки психологічні механізми, необхідні для самостійної, відповідальної поведінки в суспільстві, у неї не сформувалися.

Хаотичний стиль (непослідовне керівництво) - відсутність єдиного підходу до виховання, коли немає ясно виражених, певних, конкретних вимог до дитини чи спостерігаються протиріччя, розбіжності у виборі виховних засобів між батьками. При такому стилі виховання фруструється одна з важливих базових потреб особистості – потреба у стабільності та впорядкованості навколишнього світу, наявності чітких орієнтирів у поведінці та оцінках. Непередбачуваність батьківських реакцій позбавляє дитину відчуття стабільності та провокує підвищену тривожність, невпевненість, імпульсивність, а у складних ситуаціях навіть агресивність та некерованість, соціальну дезадаптацію. За такого виховання не формуються самоконтроль і почуття відповідальності, відзначаються незрілість суджень, занижена самооцінка.

Опікувальний стиль (гіперопека, концентрація уваги на дитині) - прагнення постійно бути з дитиною, вирішувати за неї всі проблеми, що

виникають. Батьки пильно стежать за поведінкою дитини, обмежують її самостійну поведінку, турбуються, про те що з нею може щось статися. Незважаючи на зовнішню турботу, опікуваний стиль виховання призводить, з одного боку, до надмірного перебільшення власної значущості у дитини, з іншого - до формування у нього тривожності, беспорядності, запізнення соціальної зрілості. Батьківське ставлення є двоїтим і суперечливим, представляючи, з одного боку, безумовну любов і глибинну взаємозв'язок з дитиною, з другого - об'єктивне оцінне ставлення, спрямоване формування цінних якостей і способів поведінки.

Агресивні діти, як правило, виростають у сім'ях, де дистанція між дітьми та батьками величезна, де мало цікавляться розвитком та вихованням дітей, де не вистачає тепла та ласки, ставлення до проявів до дитячої агресії байдуже чи поблажливе, де як дисциплінарний вплив, замість турботи та терплячого пояснення, воліють силові методи, особливо фізичні покарання.

Висновок розділу 1

дошкільне дитинство - короткий період, а й у ньому можна назвати періоди, характеризуються своєрідністю розвитку. Раннє дитинство – дитинство (до одного року); ранній вік (від одного до трьох років); дошкільне дитинство: молодший дошкільний вік (від трьох до п'яти років) та старший (від п'яти до шести років). Така вікова періодизація дозволяє бачити найбільш загальні тенденції та індивідуальну перспективу розвитку кожної дитини. Основу вікової періодизації становить концепція психічного віку як етапу розвитку дитини, що має свою структуру та динаміку, а також наукове положення про ампліфікацію дитячого розвитку, взаємозв'язок усіх його сторін та специфічне для кожного віку відношення дитини з навколишнім середовищем.

Вік від 2,5-3 до 6-7 років прийнято називати дошкільним. Темп фізичного розвитку дитини дещо сповільнюється. Самостійність та незалежність їх проявляється багато в чому і насамперед в іграх та творчості. Залишився за тим часом, коли дорослі вчили дитину грати - показували, що можна робити з м'ячиком, лялькою, машинкою, конструктором. Самостійність дошкільнят виявляється і в тому, що діти вже мають свою думку, яка проявляється непокорю, капризами чи вимогливістю, привертаючи увагу до власної персони. Дитина вже не дозволяє поводитися з собою як із річчю.

Усе це свідчить про активне становлення його особистості. І ставитись до цього потрібно не просто з розумінням, а й з радістю. Погодьтеся, що давши життя дитині, треба визнати право прожити це життя. Отже, задоволення можна отримати від причетності до неї, а не тільки від управління нею.

Дошкільне дитинство є часом активного формування рис характеру та інших відмінних рис поведінки і особистості. Проте процеси розвитку емоційно-вольової сфери у період мають риси подібності в більшості дітей, які можна позначити як послух і дитяча безпосередність. Поведінкою дошкільнят досить легко управляти. Але так само типовим для цього віку є поява впертості

як найпримітивнішої форми вольової саморегуляції. Однак дитина ще не вміє долати внутрішні перешкоди та діяти у випадках недостатньої мотивації. Марно закликати дошкільника зайнятися чимось, якщо в нього зник інтерес. Безглуздо вимагати зробити що-небудь, якщо дитина втомилася, вона просто згорнеться калачиком і засне в невідповідному місці - в гостях, транспорті

Старший дошкільний вік характеризується деякими особливостями – зростанням довільності поведінки та психічних процесів – уваги, пам'яті, сприйняття. Дітей починають цікавити людські морально-етичні відносини та норми поведінки більше, ніж життя тварин чи явища природи. Для них стає важливим спілкування як з дорослими, так і з однолітками.

Агресивність у суспільстві носить специфічні функції. По-перше, вона виступає засобом досягнення будь-якої значущої мети. По-друге, частина агресивності є способом заміщення заблокованої потреби та перемикання діяльності. По-третє, агресивність використовується деякими людьми як спосіб задоволення потреб у самоствердженні і як захисна поведінка. В основному під агресивністю розуміється шкідлива поведінка. До агресивності близько підходить стан ворожості, часто ворожість та агресивність поєднуються.

Під агресивністю розуміють дію людини, спрямовані на заподіяння фізичної чи психічної шкоди (шкоди) іншій людині чи самій собі. Також можливі прояви агресивності проти тварин та матеріальних об'єктів.

Агресивні дії можуть виступати як:

1. Засоби досягнення будь-якої значущої мети;
2. Як спосіб психічної розрядки, заміщення, перемикання діяльності;
- . Як спосіб задоволення власних потреб у самореалізації та самоствердження.

Вчені пропонують різні підходи до визначення агресивної поведінки в дітей віком старшого дошкільного віку, механізмів його на поведінку. Західні психологи під терміном «агресія» розуміють поведінку, спрямовану на заподіяння шкоди чи шкоди іншій живій істоті, яка має всі підстави уникати подібного звернення. Це визначення включає окремі положення:

-) агресія обов'язково передбачає навмисне, цілеспрямоване заподіяння шкоди жертві;
-) як агресію може розглядатися тільки така поведінка, яка передбачає заподіяння шкоди чи шкоди живим організмам;
-) жертви повинні мати мотивацію уникнення подібного до себе ставлення.

У найменших (однолітніх) дітей агресивної поведінки не спостерігається практично ніколи. Дитина може випадково, загравшись, заподіяти біль дорослій чи іншій дитині. Якщо дорослий негайно зупинить дитину або попередить можливість такої дії, відпадає й усяка небезпека. Відповідно немає і ймовірність закріплення подібних дій у поведінці дитини.

Вже на другому році життя ситуація дещо змінюється. У цей час зростає активність дитини. Наполягаючи своєму, дитина використовує будь-які кошти, зокрема і крик, плач, примхи, спалахи люті, котрий іноді агресивні дії. Це з тим, що емоційні переживання дітей 2-3 року життя відрізняються високої інтенсивністю, їх прояви не регулюються соціальними нормами і вольовими зусиллями, як в старших дітей. Спалахи люті з елементами агресивності спостерігаються у ситуації, коли бажання дитини з якоїсь причини не виконуються. Перешкодою до виконання бажання зазвичай є заборона чи обмеження з боку дорослого. Трапляються такі ситуації, коли агресивність дитини є частиною протесту проти дій дорослих, до чого змушують її. Це найчастіше спостерігається у дітей 1,5-2 річного віку. Описані варіанти поведінки в ранньому дитинстві ще не можна розглядати як агресивність у чистому вигляді, це лише окремі її прояви, які спостерігаються у дитини у нападі люті або як протест.

У середньому та старшому дошкільному віці (4-6 років) агресивна поведінка вже може розцінюватися як специфічна форма взаємовідносин дитини з оточуючими людьми, насамперед з однолітками. Найчастіше саме в цей період з'являються скарги на бійки, агресивні дії дитини щодо молодших братів та сестер, на спроби мучити тварин.

Після засвоєння агресивних моделей поведінки, активізуються фактори, що відповідають за їх регуляцію - збереження, посилення та контроль. Регуляторами можуть бути зовнішні заохочення та покарання (матеріальні, громадська похвала чи осуд, ослаблення чи посилення негативного ставлення з боку інших людей), вікарне підкріплення (спостереження за тим, як заохочують чи карають інших) та, нарешті, механізми саморегуляції.

3. Мотив агресивної поведінки може бути описаний в такий спосіб. Все починається з виникнення конфліктної (при спілкуванні) або фруструючої (при діяльності) ситуації, яка відіграє роль зовнішнього стимулу. Для виникнення конфлікту необхідно, щоб зіткнення думок, інтересів, цілей, бажань між тими, хто спілкується, було:

-) усвідомлено суб'єктами як таке,
-) необхідно, щоб суб'єкти спілкування не захотіли піти на компроміс,
- 3) щоб з-поміж них виникли взаємні неприязні відносини - ворожість (чи, хоча в одного з учасників спору)

Також досить поширеною є така класифікація стилів сімейного виховання.

Авторитарний стиль (в термінології інших авторів – «автократичний», «диктат», «домінування») – всі рішення приймають батьки, які вважають, що дитина у всьому має підкорятися їхній волі, авторитету. Батьки обмежують самостійність дитини, не вважають за потрібне якось обґрунтовувати свої вимоги, супроводжуючи їх жорстким контролем, суворими заборонами, доганами та фізичними покараннями. У дитячому віці авторитарність батьків породжує конфлікти та ворожість.

Демократичний стиль (у термінології інших авторів – «авторитетний», «співпраця») – батьки заохочують особисту відповідальність та самостійність своїх дітей відповідно до їх вікових можливостей. Діти включені в обговорення сімейних проблем, беруть участь у прийнятті рішень, вислуховують та обговорюють думку та поради батьків. Батьки вимагають від

дітей осмисленої поведінки і намагаються допомогти їм, чуйно ставлячись до їхніх запитів.

Потуральний стиль (у термінології інших авторів - «ліберальний», «поблажливий», «гіпоопіка») - дитина належним чином не спрямовується, практично не знає заборон та обмежень з боку батьків або не виконує вказівок батьків, для яких характерне невміння, нездатність чи небажання керувати дітьми. Нездатність сім'ї контролювати поведінку дитини може призвести до залучення його до асоціальних груп, оскільки психологічні механізми, необхідні для самостійної, відповідальної поведінки в суспільстві, у неї не сформувалися.

Хаотичний стиль (непослідовне керівництво) - відсутність єдиного підходу до виховання, коли немає ясно виражених, певних, конкретних вимог до дитини чи спостерігаються протиріччя, розбіжності у виборі виховних засобів між батьками. При такому стилі виховання фруструється одна з важливих базових потреб особистості – потреба у стабільності та впорядкованості навколишнього світу, наявності чітких орієнтирів у поведінці та оцінках.

Опікувальний стиль (гіперопека, концентрація уваги на дитині) - прагнення постійно бути з дитиною, вирішувати за неї всі проблеми, що виникають. Батьки пильно стежать за поведінкою дитини, обмежують її самостійну поведінку, турбуються, про те що з нею може щось статися.

Агресивні діти, як правило, виростають у сім'ях, де дистанція між дітьми та батьками величезна, де мало цікавляться розвитком та вихованням дітей, де не вистачає тепла та ласки, ставлення до проявів до дитячої агресії байдуже чи поблажливе, де як дисциплінарний вплив, замість турботи та терплячого пояснення, воліють силові методи, особливо фізичні покарання.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СТИЛІВ ВИХОВАННЯ У СІМ'І ТА ЕМОЦІЙНО-ОСОБИСТІСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1 Організація та методики дослідження

Експериментальна база дослідження: дослідження проводилося у дитсадках № 5, №6, №16, № 20, № 40 м. Дніпро.

Вибір дослідження. В експерименті брало участь 100 дітей старшого дошкільного віку. Емпіричне дослідження проводилося у три етапи:

Перший етап полягав у визначенні вибірки респондентів на дослідження. Оскільки моє дослідження спрямоване на виявлення взаємозв'язку типів комунікативних взаємодій у сім'ї та емоційних порушень (агресивності) дошкільника, то я обрала 100 осіб дітей та 100 батьків.

Таблиця 2.1.

Зведені дані про батьків та дітей, які беруть участь в експерименті

№	Мати	Дитина
	Ольга Вікторівна	Сашко (хлопчик)
	Галина Володимирівна	Аліна
	Світлана Михайлівна	Костя
	Тетяна Володимирівна	Поліна
	Валентина Іванівна	Льоша
	Сергій Олексійович	Оля
	Марина Юріївна	Семен
	Денис Валерійович	Оксана
	Оксана Юріївна	Валерій
	Юлія Євгенівна	Настя
	Марина Миколаївна	Оля
	Олена Володимирівна	Коля

	Олександр Сергійович	Катя
	Володимир Миколайович	Вова
	Роман Васильович	Наталка
	Ірина Миколаївна	Ігор
	Роман Вікторович	Катя
	Віра Миколаївна	Вітя
	Ольга Миколаївна	Катя
	Марина Володимирівна	Олег
	Наталія Ігорівна	Дмитро
	Ігор Васильович	Тетяна
	Віталій Олександрович	Олена
	Анна Валеріївна	Максим
	Євгенія Олександрівна	Ілля
	Олексій Михайлович	Марія
	Тамара Олександрівна	Павло
	Дмитро Ігорович	Юлія
	Лідія Василівна	Андрій
	Артем Віталійович	Софія
	Юрій Миколайович	Анна
	Марія Вікторівна	Владислав
	Олександра Володимирівна	Станіслав
	Іван Михайлович	Віра
	Надія Сергіївна	Роман
	Станіслав Ігорович	Маргарита
	Анастасія Олександрівна	Олексій
	Софія Іванівна	Артем
	Петро Васильович	Діана
	Алла Іванівна	Григорій
	Григорій Олександрович	Альона
	Василь Ігорович	Олена
	Ірина Василівна	Іван

	Віталіна Миколаївна	Петро
	Костянтин Олегович	Тетяна
	Олег Станіславович	Марина
	Тетяна Ігорівна	Ігор
	Андрій Віталійович	Єлизавета
	Євген Миколайович	Анастасія
	Максим Сергійович	Ніна
	Ніна Василівна	Максим
	Леонід Валентинович	Надія
	Дарина Олегівна	Богдан
	Богдан Володимирович	Дарина
	Олена Степанівна	Володимир
	Дарина Володимирівна	Олександр
	Руслан Сергійович	Маргарита
	Маргарита Олександрівна	Євген
	Артур Олегович	Ольга
	Ольга Олександрівна	Василь
	Анатолій Михайлович	Тетяна
	Ілля Сергійович	Ірина
	Лариса Іванівна	Артем
	Єлизавета Вікторівна	Андрій
	Дмитро Олегович	Ксенія
	Всеволод Андрійович	Олена
	Анна Сергіївна	Ігор
	Олег Миколайович	Ольга
	Євгеній Олександрович	Марія
	Анастасія Василівна	Іван
	Максим Ігорович	Наталія
	Наталія Миколаївна	Максим
	Марія Сергіївна	Сергій
	Василь Васильович	Анна

	Катерина Володимирівна	Петро
	Володимир Станіславович	Єлизавета
	Ігор Олександрович	Ірина
	Павло Вікторович	Маргарита
	Тетяна Олегівна	Богдан
	Маргарита Володимирівна	Володимир
	Аліна Ігорівна	Станіслав
	Віталій Михайлович	Марина
	Семен Сергійович	Вікторія
	Тетяна Василівна	Максим
	Ігор Валентинович	Оксана
	Ніна Сергіївна	Артем
	Марина Віталіївна	Максим
	Олексій Васильович	Наталя
	Діана Олександрівна	Олег
	Григорій Станіславович	Євгенія
	Юлія Олександрівна	Сергій
	Петро Олександрович	Надія
	Максим Володимирович	Ольга
	Ольга Ігорівна	Андрій
	Олександр Васильович	Марія
	Єлизавета Михайлівна	Олександр
	Маргарита Степанівна	Дмитро
	Василь Сергійович	Ірина
	Оксана Миколаївна	Владислав
	Артем Олександрович	Юлія

Мета експериментального дослідження: вивчення взаємозв'язку типів комунікативних взаємодій у сім'ї та емоційних порушень (агресивності) дошкільника.

Другий етап полягав у виборі та підготовці методик дослідження, що відповідають цілям дослідження. Для дослідження було використані такі методики:

1. Метод спостереження дітей за картою Стотта

2. Метод експертних оцінок

. Методика діагностики показників та форм агресії А. Басса та А. Дарки

. Проективна методика вивчення емоційних проблем та труднощів взаємин у сім'ї «Малюнок сім'ї» .

. Анкета сімейного виховання.

. Метод математичної оцінки результатів дослідження – коефіцієнт кореляції Пірсона r .

Опис використовуваних методик:

Метод спостереження дітей за картою Стотта.

Карта спостереження складається з 16 комплексів симптомів – особливостей поведінки, їх називають «симптомокомплексами» (СК). У кожному СК є перелік особливостей поведінки дитини. Кожен СК пронумерований і має власну назву

Як заповнювати

. При заповненні карти спостереження необхідно взяти бланк і відзначити наявність будь-якої особливості поведінки знаком «+», яке відсутність знаком

. Кожна особливість поведінки має неоднакову інформативну вагу (за одну особливість поведінки дається 1 бал, за іншу – 2 бали), тому необхідний переведення первинних показників у сирі бали.

. У кожному СК бали за зразками поведінки підсумовуються. Тобто. кожен СК отримує певну кількість балів.

. Потім бали по кожному СК переводять у відсотки. Відсотки показують, наскільки сильно виражений певний СК від максимально можливої виразності.

. Для кожного СК числові шкали (від 0 до 100%) розбиті на п'ять інтервалів:

-20% - слабка виразність цієї якості,

помітна вираженість,

-60% - сильна вираженість,

дуже сильна вираженість,

-100% - надмірна вираженість якості, коли вона вже переростає в іншу якість (наприклад, ошадливість переростає у жадібність).

Особливості, що виявляються (зовнішніх проявів, зразків поведінки), які називаються симптомокомплексами, такі: БД - брак довіри до нових речей, людей, ситуацій.

СК позитивно корелює із сенситивністю щодо ПДО Личко. Будь-які досягнення коштують дитині величезних зусиль.

II. О - ослаблення (астенія).

Йдеться не про клінічні і навіть не про субклінічні форми слабкості стану, а про прояви апатії, зниженого настрою, свого роду «нейрофізичної виснаженості». У легшій формі спади енергії чергуються з проявами енергійності та активності. СК говорить про дефіцит енергетичних ресурсів організму дитини, а, отже, про його неможливість прояву активності.

У - уход у себе.

Самоусунення. Захисна установка по відношенню до контактів з будь-якими людьми, неприйняття почуття любові, що проявляється до нього.

ТДр - тривога за прийняття дорослими і інтерес з їх боку.

Занепокоєння та невпевненість щодо того, чи цікавляться їм дорослі, чи люблять його. СК висловлює тривожну надію, прагнення, спроби учня до встановлення та збереження добрих відносин з дорослими.

НД – неприйняття дорослих.

Прояв різних форм неприйняття дорослих: від уникнення вчителя, підозрілості щодо нього до неконтрольованої звички ворожості..

ТД - тривога прийняття дітьми.

Занепокоєння і невпевненість у тому, чи люблять його діти і чи представляє він для них інтерес. СК ТД виражає ті ж тенденції, що і СК ТДр, але щодо однолітків.

А - асоціальність.

Нестача соціальної нормативності. Під цим терміном не розуміються прояви антисоціальної поведінки, хоча за сильної вираженості (82 % і більше) таке може мати місце. Слабка вираженість СК А (14 % і менше) може бути і у разі, якщо моральні відносини учня вищі, ніж моральні вимоги, що йому пред'являються школою (що, звичайно, не обов'язково, але зустрічається).

КД - конфліктність з дітьми.

Слід зазначити, що слабка вираженість СК НД і КД може говорити про спроби встановлення чи збереження добрих відносин, але з нормальними, а хибними способами. Це може бути сигналом про перехід, що почався, «від любові до ненависті», коли прояви поганого ще чергуються з проявами доброго. Н - непосидючість або невгамовність.

Нетерплячість, непристосованість до роботи, що вимагає посидючості, концентрації уваги, роздуми, уникнення довгострокових зусиль.

ЕН - емоційна напруга або емоційна незрілість.

Ознака запізненого емоційного розвитку, що веде в умовах школи до емоційного перенапруги (стресів). Виявляється в інфантильності мови, у тривожності, схильності до сліз і т. п.

НС – невротичні симптоми.

Включають ознаки неврозу: переважно неврозу нав'язливих станів - часте моргання, кусання нігтів, ссання пальців тощо; частково неврозу страху - «слова з нього не витягнеш», каже безладно.

СК, пов'язані з конституцією та типом нервової системи - О, Н, ЕН, НС, а також частково НД та У, - мають важливе значення для розуміння особистості учня. С - середовище.

Містить кілька зовнішніх ознак - сигналів того, що дитина росте в неблагополучному середовищі, прелюде це стосується сімейного кола.

XIII. РР – розумовий розвиток.

Констатує рівень відставання у навчанні та оцінку загального враження, виробленого рівнем розумового розвитку дитини («просто дурний»).

СР - сексуальний розвиток.

Фіксує загальну оцінку темпів і спрямованості статевого розвитку, що дається вчителем. Б - хвороби.

Містить зовнішні ознаки, якими можна визначити захворювання в дитини, але, звичайно, не дозволяє поставити точний діагноз.

Ф - фізичні дефекти.

Звертає увагу на ненормальність статури, слабкий зір та слух.

Щоб інтерпретація числової вираженості була адекватною, потрібно; 1) аналізувати як підсумкову вираженість СК, а й зазначені зразки поведінки; 2) залучити додаткові дані про вихованця.

Метод експертних оцінок. Використовувалися оцінки агресивності дітей з вихователями за шкалою агресивний/неагресивний.

Методика діагностики показників та форм агресії А. Басса та А. Дарки:

Дана методика є простою в обробці даних і найбільш інформативною серед психологічних методик, що застосовуються в даний час для діагностики агресивної поведінки дошкільнят.

Методика діагностики показників і форм агресивності включає кілька шкал:

- фізична агресія - агресивна поведінка, що виражається у бійках, нанесенні тілесних ушкоджень та інших фізичних впливів на людину,
- вербальна агресія – агресія, що виражається у словесній формі: крики, плітки, злослів'я тощо,
- непряма агресія - агресивна поведінка, неспрямована або спрямована не на кривдника, а на інших людей (тварини чи предмети),

- негативізм - поведінка, пронизана духом протиріччя, що демонструє відкидання норм та правил поведінки в даному суспільстві,
- дратівливість,
- підозрілість,
- образа,
- почуття провини (аутоагресія),

ІА – індекс агресії (узагальнений показник агресії).

ІВ - індекс ворожості (узагальнений показник ворожості), що показує наскільки індивід вороже ставиться до свого оточення.

Ключ до методики А.Басса та А.Дарки:

Можливо чотири варіанти відповідей, які підсумовуються по парах: «так» + «мабуть, так», «мабуть, ні» + «ні». Відповідь питанням із знаком «-» реєструється з протилежним знаком. Суму балів за шкалою необхідно помножити на коефіцієнт (К) цієї шкали.

«1» - фізична агресія: 1+, 9-, 17-, 25+, 33+, 41+, 48+, 55+, 62+, 68+ (К=11)

«2» - вербальна агресія: 7+, 15+, 23+, 31+, 39-, 46+, 53+, 60+, 66-, 71+, 73+, 74-, 75- (К=8)

«3» - непряма агресія: 2+, 10+, 18+, 26-, 34+, 42+, 49-, 56+, 63+ (К=13)

"4" - негативізм: 4+, 12+, 20+, 28+, 36- (К=20)

«5» - роздратування: 3+, 11-, 19+, 27+, 35-, 43+, 50+, 57+, 64+, 69-, 72+ (К=9)

«6» - підозрілість: 6+, 14+, 22+, 30+, 38+, 45+, 52+, 59+, 65-, 70- (К=11)

«7» - образа: 5+, 13+, 21+, 29+, 37+, 44+, 51+, 58 (К=13)

«8» - почуття провини: 8+, 16+, 24+, 32+, 40+, 47+, 54+, 61+, 67+ (К=11)

Індекс агресивності (ІА): Суму балів за шкалами (1, 2, 3) розділити на 3.

Індекс ворожості (ІВ): Суму балів за шкалами (6, 7) розділити на 2.

Проективна методика вивчення емоційних проблем та труднощів взаємин у сім'ї «Малюнок сім'ї»

Методика «Малюнок сім'ї» дозволяє відстежити емоційні проблеми та труднощі взаємин у сім'ї дитини, побачити її суб'єктивну оцінку про її місце у сім'ї та стосунки з іншими членами сім'ї. Тест допомагає виявити ставлення дитини до членів своєї сім'ї, як він приймає кожного з них і свою роль у сім'ї, а також ті взаємини, які викликають у ньому тривогу.

Порядок проведення: починається методика із розмови з дитиною, яка за традицією проводиться після процесу малювання, слід дізнатися:

- чия сім'я зображена їм на малюнку - його самого чи якогось друга, чи вигаданого героя;
- де знаходяться зображені персонажі та чим зайняті в даний момент;
- якої статі кожен персонаж і яка його роль у сім'ї;
- хто з них найприємніший і чому, хто найщасливіший і чому;
- хто найсумніший (сама дитина з усіх персонажів?) і чому;
- якби всі зібралися на прогулянку автомобілем, але місця на всіх не вистачило, то хто б з них залишився вдома;
- якщо один із дітей поводить погано, як він буде покараний.

Інтерпретація результатів тесту

Відсутність чи присутність малюнку автора чи члена сім'ї.

Неповний склад сім'ї малюнку спостерігається у випадках, коли автор незадоволений сімейною ситуацією. Пропускаються ті члени сім'ї, які є найменш емоційно привабливими, або ті, з якими існують конфліктні відносини. На питання про їхню відсутність дитина може відповісти «не вистачило місця», «боюся, що погано вийде».

Причиною відсутності автора малюнку можуть бути труднощі самовираження з близькими людьми, відсутність почуття спільності із сім'єю: «мене не помічають», «мені важко знайти місце».

Автор може пропустити себе і на знак протесту, вважаючи, що його забули. І тут можна говорити про суперництво.

Присутність малюнку лише автора чи члена сім'ї.

Іноді у відповідь на прохання психолога намалювати свою сім'ю дитина малює лише якогось члена сім'ї. Так автор наголошує на його важливості у своєму житті. Якщо фігура маленька, намальована у сірих та чорних тонах, то можна говорити про конкурентні негативні стосунки дітей. Якщо ж фігура велика, ретельно промальована, з великою кількістю дрібних деталей і доповнень, то це найважливіша і найулюбленіша для автора людина, яка розуміє її і займається з нею.

Якщо дитина малює лише себе, у фантастичних вбраннях, з квітами, великого розміру, це може свідчити про наявність егоцентричності. Автор, підкреслюючи свою індивідуальність, забуває про оточуючих. Такі малюнки спостерігаються у дітей, вихованих на кшталт «кумир сім'ї». Поодинокі фігура автора малюнку може бути маленькою, негативно пофарбованою, на темному тлі. Так автор підкреслює свою знедоленість, покинутість. Так буває з появою в сім'ї молодшої дитини, коли батьки приділяють увагу лише новонародженій, забуваючи про старшу дитину.

Розмір фігури автора чи членів сім'ї.

Якщо автором намальовані всі члени сім'ї, то під час аналізу малюнка зіставляються розміри намальованих постатей. Вони можуть бути правильно розподілені за зростанням, але можуть бути спотворення. Якщо діти і дорослі приблизно одного розміру або фігура автора вище за інші, то це можна інтерпретувати як ознаку змагання за батьківське кохання з іншим батьком або братом/сестрою. Велике зростання автора з ретельно промальованими деталями підкреслює його значне становище у ній.

Якщо ж фігура автора менша за інші, що не відповідає реальності, то дитина, швидше за все, страждає від своєї незначності для батьків.

Маленька фігура автора поруч із великою, добре промальованою фігурою члена сім'ї може свідчити про привілейоване становище цього члена сім'ї проти автором.

Член сім'ї може бути намальований вище за всіх або тільки вище за автора, тоді неадекватний розмір фігур дітей говорить про наявність конкуренції між ними.

Розташування фігур на аркуші.

На площині листа члени сім'ї рідко розташовуються на одній лінії. Найчастіше хтось виявляється вищим, а хтось нижчим за інші.

Таким чином діти висловлюють свою думку про владу в сім'ї: чим більше влада і вплив того чи іншого члена сім'ї, тим вища його постать. Це не залежить від попереднього, тому що маленька за розміром фігура може бути на малюнку вище за всіх (наприклад, на думку дитини, новонароджений керує всією сім'єю). Влада в сім'ї може належати і комусь із дорослих, але конкуренція все одно існує, якщо хтось із дітей розташовується значно нижче за інше.

У випадках лінійного розташування найзначніший персонаж розташовується найпершим (ліворуч). Найчастіше діти малюють на першому місці батька, на другому – матір, на третьому – себе (зліва направо).

Присутність на малюнку всіх членів сім'ї, зайнятих спільною діяльністю, або виконують свої справи поруч один з одним (на близькій відстані), або стоять щільно один до одного, що тримаються за руки або простягають руки один одному, говорить про згуртованість, емоційне благополуччя в сім'ї, включеності дитини на цю ситуацію.

При конфліктах спостерігається роздробленість простору чи порушення цілісності зображення членів сім'ї: постаті батьків роз'єднуються великим проміжком чи ще однією постаттю, члени сім'ї менш орієнтовані спільні действия.

Якщо члени сім'ї розташовані близько один до одного, значить, автор доброзичливо сприймає свого брата/сестру, а якщо тримаються за руки, то між ними спостерігається тісний психологічний контакт. Якщо вони стоять далеко друг від друга, розділені іншими персонажами чи предметами, між ними існують конфліктні відносини. При цьому близькість до батьків одного з дітей

та віддалення від них іншого підкреслює виняткове становище будь-кого з дітей та є ознакою конкуренції між ними.

Анкета сімейного виховання. Методика призначена для вивчення досвіду батьків у вихованні дитини та пошуку помилок у батьківському вихованні. Вона дозволяє діагностувати дисфункції у системі взаємного впливу членів сім'ї, порушення у структурно-рольовому аспекті життєдіяльності сім'ї та у механізмі її інтеграції. Опитувальник включає 130 тверджень щодо виховання дітей. У нього закладено 20 шкал. Перші 11 шкал відбивають основні стилі сімейного виховання; 12, 13, 17 та 18 шкали дозволяють отримати уявлення про структурно-рольовий аспект життєдіяльності сім'ї; 14, шкали 15 демонструють особливості функціонування системи взаємних впливів; 16, 19, 20 шкали – роботу механізмів сімейної інтеграції.

1. Гіперпротекція (Г+) – виховання є центральною справою в житті батьків.

2. Гіпопротекція (Г-) – до дитини «не доходять руки». За нього беруться лише іноді.

. Потурання (У+) - батьки прагнуть максимального і некритичного задоволення будь-яких потреб дитини.

. Ігнорування потреб дошкільника (У-) – характеризується недостатнім прагненням батька до задоволення потреб дитини. Найчастіше страждають при цьому духовні потреби, особливо потреби в емоційному контакті, спілкуванні з батьками, у їхньому коханні.

. Надмірність вимог (Т+) - саме ця якість є основою типу неправильного виховання «підвищена моральна відповідальність»). Вимоги до дитини у разі дуже великі, непомірні, не відповідають його можливостям. Такі батьки, як правило, усвідомлюють, що дитина дуже завантажена, але не бачать надмірності навантаження.

Недостатність обов'язків дошкільника (Т-) – дитина має мінімальну кількість обов'язків у сім'ї.

. Надмірність вимог – заборон (домінування) (З+) – у цьому випадку дитині все не можна. Йому пред'являється величезна кількість вимог, що обмежують його свободу і самостійність.

. Недостатність вимог – заборон (З-) – батьки транслюють дитині, що їй «все можна». Навіть якщо існують якісь заборони, дитина їх легко порушує, знаючи, що з неї ніхто не запитає.

. Надмірність санкцій (жорстокий стиль виховання) (З+) - цих батьків характерна прихильність до суворим покарань, надмірна реакція навіть у незначні порушення.

. Мінімальність санкцій (С-) – батьки схильні обходитися без покарань або застосовувати їх дуже рідко. Вони сподіваються на заохочення, сумніваються у результативності будь-яких покарань.

. Нестійкість стилю виховання (Н) – різка зміна стилю виховання, прийомів виховання (від дуже суворого стилю до ліберального і, навпаки, від значної уваги до дитини до емоційного заперечення. При цьому батьки, як правило, визнають значні коливання у вихованні, але не усвідомлюють розмах.

Можлива велика кількість поєднань перерахованих стилів сімейного виховання. Однак важливе значення мають стійкі поєднання, що формують такі стилі неправильного виховання.

Потураюча гіперпротекція - дитина знаходиться в центрі уваги сім'ї, яка прагне максимального задоволення її потреб (Г+У+ Т-З-С-).

Домінуюча гіперпротекція. Дитина теж знаходиться в центрі уваги батьків, які віддають їй багато сил і часу, але водночас позбавляють її самостійності, ставлять численні обмеження та заборони (Г+Ус Тс З+ С-).

Емоційне відкидання - містить у собі поєднання зниженої протекції та ігнорування потреб дитини і нерідко проявляється у жорстокому поведженні з ним (Г-У-ТсЗсСс).

Підвищена моральна відповідальність - утворює високе поєднання високих вимог до дитини і водночас із цим зниженням уваги щодо неї меншою турботою про неї (П-У-Т+).

Гіпопротекція (гіпоопіка бездоглядність.) дитина представлена сама собі.

12. Розширення сфери батьківських почуттів (РБЧ) – спостерігається частіше за таких порушень виховання, як потураюча або домінуюча гіперпротекція. Виникає, як правило, при порушеннях подружніх відносин, при цьому один із батьків сам того не усвідомлюючи, хоче, щоб дитина стала чимось більшим, ніж просто дитиною. У дошкільному віці у батьків виникає страх перед самостійністю дитини, що наростає, і з'являється прагнення втримати його за допомогою гіперпротекції.

13. Перевага у дошкільнику дитячих якостей. (ПДЯ). Зумовлений потураючою гіперпротекцією. Батьки з'являються прагнення ігнорувати дорослішання дітей, стимулювати у них дитячі якості.

. Виховна невпевненість (ВН) - спостерігається частіше при потураючій гіперпротекції або зниженому рівні вимог. У цьому випадку йде перерозподіл влади між дитиною та батьком.

. Фобії втрати дитини (ФВ) - найчастіше лягає основою панівної чи домінуючої гіперпротекції. Підвищена невпевненість батьків, страх помилитися, перебільшене уявлення про його болючість, крихкість.

. Нерозвиненість батьківських почуттів. (НБП) – в основі гіперпротекції, емоційного заперечення, підвищеної моральної відповідальності, жорстокого поводження. Часто зустрічається у дошкільнят із відхиленнями характеру. Зовні проявляється у небажанні мати справу з дошкільнятами, у поганій переносимості його суспільства, на поверхні інтересу до його справ.

. Проекція на дитину власних небажаних якостей (ПНЯ). Найчастіше становить основу емоційного заперечення, жорстокого поводження. Батько бачить у дитині негативні риси, наявність яких вона відчуває у себе, але не визнає цього.

. Винесення конфлікту між подружжям у сферу виховання (ВК) як правило, є причиною типу виховання, що сполучає потураючу гіперпротекцію одного з батьків і відкидання або домінуючу гіперпротекцію іншого. Кожного цікавить не стільки як виховувати, скільки хто має рацію у вихованні.

. Перевага чоловічих якостей (ПЧЯ).

. Перевага жіночих якостей. (ПЖЯ) - ці дві шкали дозволяють виявити зрушення в установках батьків по відношенню до дошкільника залежно від його статі. Зумовлює формування таких типів виховання, як потураюча гіперпротекція або емоційне заперечення. Ставлення до дитини залежить немає від дійсних особливостей дитини, лише тих рис, які батько приписує його статі.

Метод математичної оцінки результатів дослідження – коефіцієнт кореляції Пірсона r :

Під час проведення кореляційного аналізу використовувався коефіцієнт кореляції Пірсона r , який відбиває ступінь лінійної залежності між двома множинами даних. При цьому показано, що первинні варіанти мають тенденцію до нормального розподілу.

Цей коефіцієнт обчислюється за такою формулою:

$$r = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{X})(y_i - \bar{Y})}{(n-1)s_x s_y}$$

де: x_i та y_i значення двох змінних, \bar{X} та \bar{Y} їх середні значення, а s_x та s_y їх стандартні відхилення; n -кількість пар значень.

Формула розрахунку коефіцієнта кореляції Пірсона побудована таким чином, що якщо зв'язок між ознаками має лінійний характер, то коефіцієнт точно встановлює тісноту цього зв'язку. Якщо знак коефіцієнта лінійної кореляції - плюс, то зв'язок між корелюючими ознаками така, що більшій величині однієї ознаки відповідає велика величина іншої ознаки. Така

залежність зветься прямо пропорційної залежності. Якщо ж отримано знак мінус, більшій величині однієї ознаки відповідає менша величина іншого. Така залежність носить назву обернено пропорційної залежності.

Кореляція Пірсона визначає ступінь, з яким значення двох змінних «пропорційні» один до одного. Значення коефіцієнта кореляції залежить від масштабу виміру.

Третій етап полягав у аналізі отриманих результатів, який наведено у п.2.2 цієї роботи.

2.2 Аналіз результатів дослідження

За кожною проведеною методикою було отримано такі результати:

Метод спостереження дітей за картою Стотта

Карта Скотта, через досить високу складність заповнення, оброблялася за допомогою автоматичної системи «Тестер». Найбільш високі результати показали такі симптомокомплекси: конфліктність з дітьми (21%), неприйняття дорослих (21%), тривога за прийняття дорослими (33%) та асоціальність, тобто. брак соціальної нормативності, що включає відсутність старання сподобатися дорослим, байдужість і незацікавленість у добрих відносинах з ними; певний ступінь незалежності, відсутність моральної «прискіпливості» у дрібницях (33%).

Метод експертних оцінок: високий рівень агресії спостерігався у 25% дітей. Як експерти виступили вихователі дошкільного навчального закладу. Для того, щоб уникнути суб'єктивності в оцінці дітей, кожну дитину оцінювали 5 осіб (два змінні вихователя, дві няні та музичний керівник), агресивність визначалася простою більшістю голосів.

Таблиця 2.2.

Експертні оцінки агресивності дітей (а-агресивний, н-не агресивний)

№	Дитина	Оцінка
	Сашко (хлопчик)	н
	Аліна	н
	Костя	н
	Поліна	н
	Льоша	н
	Оля	н
	Насіння	н
	Оксана	н
	Валерій	н
	Настя	н
	Оля	н
	Коля	а
	Катя	н
	Вова	а
	Наталка	а
	Ігор	а
	Катя	н
	Вітя	н
	Катя	а
	Олег	н
	Дмитро	н
	Тетяна	н
	Олена	н
	Максим	н
	Ілля	н
	Марія	н
	Павло	н
	Юлія	н
	Андрій	н

	Софія	н
	Анна	н
	Владислав	а
	Станіслав	н
	Віра	а
	Роман	а
	Маргарита	а
	Олексій	н
	Артем	н
	Діана	а
	Григорій	н
	Альона	н
	Олена	н
	Іван	н
	Петро	н
	Тетяна	н
	Марина	н
	Ігор	н
	Єлизавета	н
	Анастасія	н
	Ніна	н
	Максим	н
	Надія	а
	Богдан	н
	Дарина	а
	Володимир	а
	Олександр	а
	Маргарита	н
	Євген	н
	Ольга	а

	Василь	н
	Тетяна	н
	Ірина	н
	Артем	н
	Андрій	н
	Ксенія	н
	Олена	н
	Ігор	н
	Ольга	н
	Марія	н
	Іван	н
	Наталія	н
	Максим	а
	Сергій	н
	Анна	а
	Петро	а
	Єлизавета	а
	Ірина	н
	Маргарита	н
	Богдан	а
	Володимир	н
	Станіслав	н
	Марина	н
	Вікторія	н
	Максим	н
	Оксана	н
	Артем	н
	Максим	н
	Наталя	н
	Олег	н

	Євгенія	н
	Сергій	н
	Надія	а
	Ольга	н
	Андрій	а
	Марія	а
	Олександр	а
	Дмитро	н
	Ірина	н
	Владислав	а
	Юлія	н

Методика діагностики показників та форм агресії А. Басса та А. Дарки

У таблиці результатів прийнято такі скорочення:

П – підвищений рівень агресії

Н – низький рівень агресії

СР - середній рівень агресії (зазвичай пов'язані з перехідним періодом)

В результаті проведеного опитувальника "Басса-Дарки" було виявлено, що індекс агресивності 75% дітей цієї вибірки знаходиться в межах норми від 11 до 21 балів, індекс ворожості у 75% також у межах норми від 6 до 12 балів, індекс ворожості та агресивності 25% перевищує середні показники (верхні межі норми 18 балів).

Таблиця 2.3.

Результати анкетування діагностики показників та форм агресивності А. Басса та О. Дарки

№	Дитина	Рівень		
		ІА	ІВ	

	Сашко (хлопчик)	П	П	високий
	Аліна	Н	П	середній
	Костя	Н	П	низький
	Поліна	П	П	низький
	Льоша	П	П	низький
	Оля	П	П	низький
	Семен	Н	Н	низький
	Оксана	П	П	низький
	Валерій	Н	Н	середній
	Настя	П	Н	середній
	Оля	Н	П	високий
	Коля	Н	Н	високий
	Катя	Н	Н	низький
	Вова	П	П	високий
	Наталка	Н	Н	високий
	Ігор	Н	Н	середній
	Катя	Н	Н	середній
	Вітя	П	П	низький
	Катя	П	П	високий
	Олег	П	П	низький
	Дмитро	П	П	високий
	Тетяна	Н	П	середній
	Олена	Н	П	низький
	Максим	П	П	низький
	Ілля	П	П	низький
	Марія	П	П	низький
	Павло	Н	Н	низький
	Юлія	П	П	низький

	Андрій	Н	Н	середній
	Софія	П	Н	середній
	Анна	Н	П	високий
	Владислав	Н	Н	високий
	Станіслав	Н	Н	низький
	Віра	П	П	високий
	Роман	Н	Н	високий
	Маргарита	Н	Н	середній
	Олексій	Н	Н	середній
	Артем	П	П	низький
	Діана	П	П	високий
	Григорій	П	П	низький
	Альона	П	П	високий
	Олена	Н	П	середній
	Іван	Н	П	низький
	Петро	П	П	низький
	Тетяна	П	П	низький
	Марина	П	П	низький
	Ігор	Н	Н	низький
	Єлизавета	П	П	низький
	Анастасія	Н	Н	середній
	Ніна	П	Н	середній
	Максим	Н	П	високий
	Надія	Н	Н	високий
	Богдан	Н	Н	низький
	Дарина	П	П	високий
	Володимир	Н	Н	високий
	Олександр	Н	Н	середній
	Маргарита	Н	Н	середній
	Євген	П	П	низький

	Ольга	П	П	високий
	Василь	П	П	низький
	Тетяна	П	П	високий
	Ірина	Н	П	середній
	Артем	Н	П	низький
	Андрій	П	П	низький
	Ксенія	П	П	низький
	Олена	П	П	низький
	Ігор	Н	Н	низький
	Ольга	П	П	низький
	Марія	Н	Н	середній
	Іван	П	Н	середній
	Наталія	Н	П	високий
	Максим	Н	Н	високий
	Сергій	Н	Н	низький
	Анна	П	П	високий
	Петро	Н	Н	високий
	Єлизавета	Н	Н	середній
	Ірина	Н	Н	середній
	Маргарита	П	П	низький
	Богдан	П	П	високий
	Володимир	П	П	низький
	Станіслав	П	П	високий
	Марина	Н	П	середній
	Вікторія	Н	П	низький
	Максим	П	П	низький
	Оксана	П	П	низький
	Артем	П	П	низький
	Максим	Н	Н	низький
	Наталія	П	П	низький

Мати										
Батько										
Сестра										
Брат										
Дідусь										
Бабуся										
Я										
Відстань між членами сім'ї	значна	відсутня		значна	незначна		відсутнє	відсутнє	Велика відстань між мамою та бабусею	відсутня
Наявність будь-яких предметів між ними	наявне	відсутні		наявні	відсутні		відсутні	відсутні	між мамою та бабусею	відсутні
Ступінь прояву покладе. емоцій (у балах 1,2,3)										
Ступінь прояву негатив. емоцій										

Аналіз результатів малюнків дітей за методикою вивчення емоційних проблем та труднощів взаємин у сім'ї «Малюнок сім'ї» показує, що у 75 сім'ях присутні порушення дитячо-батьківських відносин, у 25 сім'ях таких порушень не спостерігається. У всіх випадках підвищених результатів на діагностику агресивності у дітей є порушення дитячо-батьківських відносин.

Анкета сімейного виховання.

Особливості стилів сімейного виховання представлені у таблиці 2.5.. У цій вибірці має місце перевага дитячих якостей (10%) та винесення конфлікту між подружжям у сферу виховання (10%), а також гіперпротекція (12,5%). У

вихованні в усіх батьків (100%) відсутня гіпопротекція; надмірність вимог; розширення сфери батьківських почуттів; нерозвиненість батьківських почуттів та фобія втрати дитини.

Таблиця 2.5.

Показники опитувальника «Аналіз сімейних взаємин» (АСВ)

Шкали	Середнє значення за групою	Вище середнього	Нижче середнього
Г+			
Г-			
У+			
У-			
Т+			
Т-			
З+			
З-			
С+			
С-			
Н			
РБП			
ПДЯ			
ВН			
ФВ			
НБП			
ПНЯ			
ВК			
ПЖЯ			
ПЧЯ			

У 7,5% батьків виявлено, що у їхніх сім'ях присутні такі батьківські тенденції як потурання, надмірність санкцій, виховна невпевненість та проєкція на дитину своїх небажаних якостей. Практично у всіх сім'ях, крім 2,5% батьків, відсутня нестійкий стиль виховання.

Ступінь виразності батьківських тенденцій вбирається у середніх значень.

Метод математичної оцінки результатів дослідження – коефіцієнт кореляції Пірсона r .

Для виявлення залежності між контрольною та експериментальною групами було здійснено кореляційний аналіз за основними використаними в роботі методиками. Кореляційний аналіз між результатами, отриманими експертною методикою та методикою «Басса-Дарки», виявив значні зв'язки між оцінкою вихователем поведінки як агресивної поведінки та індексом агресивності (0,48), а так само з фізичною (0,37) та вербальною (0,33) агресією. Отже, можна дійти невтішного висновку, що результати, отримані за методикою «Басса-Дарки» надійні і достовірні.

Визначено взаємозв'язок між агресивністю та дитячо-батьківськими відносинами за допомогою кореляції методом Пірсона, що відображено у таблиці 2.6.

Статистично значущою виявилася позитивна кореляція між фізичною агресивністю (0,35) та потуранням, а також виховною невпевненістю (0,33). Чим вище оцінює підліток прагнення батьків до максимального та некритичного задоволення будь-яких потреб дитини, надмірно виділяючи її винятковість, тим частіше використання дошкільнят фізичної сили проти іншої особи.

У разі виховної невпевненості в сім'ї відбувається перерозподіл влади між дитиною і батьком, в основному тому, що дитина намацала «слабке місце» батьків і досягла для себе ситуації «мінімум вимог – максимум прав», типова ситуація в такій сім'ї – жвавий впевнений у собі підліток, і звинувачує себе у всіх невдачах з дитиною батько. Відповідна ситуація і у разі потурання у разі, коли дитину балують. Такі дошкільнята намагаються добитися свого будь-яким способом, тому в таких сім'ях ступінь виразності фізичної агресивності є достатнім великим.

Значний взаємозв'язок виявлено між вербальною агресією та потуранням (0,35). Чим більше батьки некритично задовольняють потреби дошкільнят, тим більше у дошкільнят виявляються висловлювання негативних почуттів через форму крику, вереску, погроз, прокльонів, лайки тощо. Дитина зникає, що

будь-яке її бажання - закон, і якщо хтось зробив йому всупереч, не може стримати свої негативні емоції.

Таблиця 2.6.

Показники кореляції шкал методик «Аналіз сімейних взаємин» (АСВ) та Баса-Дарки

	Фізична агресія	Вербальна агресія	Роздратування	Підозрілість	Індекс ворожості
У+					
Т+					
З-					
С+					
Н					
ПДЯ					
ВН					
ФВ					

Роздратування має обернено пропорційну залежність з надмірністю вимог, обов'язків (-0,41) та надмірністю санкцій (-0,34). Таким чином, у сім'ях, де батьки пред'являють дитині непомірні вимоги, перекладають на них значну частину своїх обов'язків, прихильні до суворих покарань, діти не схильні до запальності, різкості, грубості, такі дошкільнята як би звикають до постійного тиску з боку оточуючих і не виявляють у своїй поведінці високого рівня дратівливості, що може пояснюватися розвитком рис психоастенічної акцентуації характеру.

Підозрілість має статистично значущу кореляцію з недостатністю вимог - заборон (0,43), нестійкістю стилю виховання (0,37), перевагою дитячих якостей у дошкільнику (0,37) та фобією втрати (0,38). Отже, чим частіше

батьки схильні висловлювати думку, що дошкільника важко залучити до справ по дому, при цьому дитина має мінімальну кількість обов'язків у сім'ї, тим вища схильність до недовіри дошкільника. Аналогічне відбувається у сім'ях з постійною різкою зміною прийомів виховання. Непослідовність у поведінці матері від дуже строгого стилю до ліберального, звичайно, сприятиме формуванню у дошкільника недовіри та обережності по відношенню до людей.

Вище виявляється рівень підозрливості і тих дошкільнята, батьки яких ігнорують їх дорослішання, розглядаючи дитину як «ще маленького», знижують рівень вимог до неї, створюючи потураючу гіперпротекцію, що може бути причиною їхньої недовірливості. Страх і небажання дорослішання дитини можуть бути пов'язані з біографією самого батька, наприклад, він мав молодшого брата або сестру, і на них перемикалося кохання його батьків, у зв'язку з чим свій старший вік сприймався ним як нещастя. Підвищена невпевненість батьків, страх помилитися, перебільшене уявлення про крихкість дитини, її болючість (як правило, пов'язані з історією народження дитини), можуть призводити до високого рівня підозрливості.

Такі тенденції виховання, як фобія втрати та недостатність вимог - заборон є причиною ворожості, про що свідчать статистично значущі кореляційні зв'язки з фобією втрати (0,34) і недостатністю вимог - заборон

Висновки по розділу 2.

експериментальна база дослідження: дослідження проводилося у дитсадках № 5, №6, №16, № 20, № 40 м. Дніпро.

Вибір дослідження. В експерименті брало участь 100 дітей старшого дошкільного віку.

Метод спостереження дітей за картою Стотта.

Карта спостереження складається з 16 комплексів симптомів – особливостей поведінки, їх називають «симптомокомплексами» (СК). У кожному СК є перелік особливостей поведінки дитини. Кожен СК пронумерований і має власну назву

Особливості, що виявляються (зовнішніх проявів, зразків поведінки), які називаються симптомокомплексами, такі: БД - брак довіри до нових речей, людей, ситуацій.

СК позитивно корелює із сенситивністю щодо ПДО Личко. Будь-які досягнення коштують дитині величезних зусиль.

П. О - ослаблення (астенія).

Йдеться не про клінічні і навіть не про субклінічні форми слабкості стану, а про прояви апатії, зниженого настрою, свого роду «нейрофізичної виснаженості». У легшій формі спади енергії чергуються з проявами енергійності та активності. СК говорить про дефіцит енергетичних ресурсів організму дитини, а, отже, про його неможливість прояву активності.

У - уход у себе.

Самоусунення. Захисна установка по відношенню до контактів з будь-якими людьми, неприйняття почуття любові, що проявляється до нього.

ТДр - тривога за прийняття дорослими і інтерес з їх боку.

Занепокоєння та невпевненість щодо того, чи цікавляться їм дорослі, чи люблять його. СК висловлює тривожну надію, прагнення, спроби учня до встановлення та збереження добрих відносин з дорослими.

НД – неприйняття дорослих.

Прояв різних форм неприйняття дорослих: від уникнення вчителя, підозрілості щодо нього до неконтрольованої звички ворожості..

ТД - тривога прийняття дітьми.

Занепокоєння і невпевненість у тому, чи люблять його діти і чи представляє він для них інтерес. СК ТД виражає ті ж тенденції, що і СК ТДр, але щодо однолітків.

А - асоціальність.

Нестача соціальної нормативності. Під цим терміном не розуміються прояви антисоціальної поведінки, хоча за сильної вираженості (82 % і більше) таке може мати місце. Слабка вираженість СК А (14 % і менше) може бути і у разі, якщо моральні відносини учня вищі, ніж моральні вимоги, що йому пред'являються школою (що, звичайно, не обов'язково, але зустрічається).

КД - конфліктність з дітьми.

Слід зазначити, що слабка вираженість СК НД і КД може говорити про спроби встановлення чи збереження добрих відносин, але з нормальними, а хибними способами. Це може бути сигналом про перехід, що почався, «від любові до ненависті», коли прояви поганого ще чергуються з проявами доброго. Н - непосидючість або невгамовність.

Нетерплячість, непристосованість до роботи, що вимагає посидючості, концентрації уваги, роздуми, уникнення довгострокових зусиль.

ЕН - емоційна напруга або емоційна незрілість.

Ознака запізненого емоційного розвитку, що веде в умовах школи до емоційного перенапруги (стресів). Виявляється в інфантильності мови, у тривожності, схильності до сліз і т. п.

НС – невротичні симптоми.

Включають ознаки неврозу: переважно неврозу нав'язливих станів - часте моргання, кусання нігтів, ссання пальців тощо; частково неврозу страху - «слова з нього не витягнеш», каже безладно.

СК, пов'язані з конституцією та типом нервової системи - О, Н, ЕН, НС, а також частково НД та У, - мають важливе значення для розуміння особистості учня. С - середовище.

Містить кілька зовнішніх ознак - сигналів того, що дитина росте в неблагополучному середовищі, прелюде це стосується сімейного кола.

ХШ. РР – розумовий розвиток.

Констатує рівень відставання у навчанні та оцінку загального враження, виробленого рівнем розумового розвитку дитини («просто дурний»).

СР - сексуальний розвиток.

Фіксує загальну оцінку темпів і спрямованості статевого розвитку, що дається вчителем. Б - хвороби.

Містить зовнішні ознаки, якими можна визначити захворювання в дитини, але, звичайно, не дозволяє поставити точний діагноз.

Ф - фізичні дефекти.

Метод експертних оцінок. Використовувалися оцінки агресивності дітей з вихователями за шкалою агресивний/неагресивний.

Методика діагностики показників та форм агресії А. Басса та А. Дарки:

Дана методика є простою в обробці даних і найбільш інформативною серед психологічних методик, що застосовуються в даний час для діагностики агресивної поведінки дошкільнят.

Методика діагностики показників і форм агресивності включає кілька шкал:

- фізична агресія - агресивна поведінка, що виражається у бійках, нанесенні тілесних ушкоджень та інших фізичних впливів на людину,
- вербальна агресія – агресія, що виражається у словесній формі: крики, плітки, злослів'я тощо,
- непряма агресія - агресивна поведінка, неспрямована або спрямована не на кривдника, а на інших людей (тварини чи предмети),

- негативізм - поведінка, пронизана духом протиріччя, що демонструє відкидання норм та правил поведінки в даному суспільстві,
- дратівливість,
- підозрілість,
- образа,
- почуття провини (аутоагресія),

IA – індекс агресії (узагальнений показник агресії).

IB - індекс ворожості (узагальнений показник ворожості), що показує наскільки індивід вороже ставиться до свого оточення.

Проективна методика вивчення емоційних проблем та труднощів взаємин у сім'ї «Малюнок сім'ї»

Методика «Малюнок сім'ї» дозволяє відстежити емоційні проблеми та труднощі взаємин у сім'ї дитини, побачити її суб'єктивну оцінку про її місце у сім'ї та стосунки з іншими членами сім'ї. Тест допомагає виявити ставлення дитини до членів своєї сім'ї, як він приймає кожного з них і свою роль у сім'ї, а також ті взаємини, які викликають у ньому тривогу.

Порядок проведення: починається методика із розмови з дитиною, яка за традицією проводиться після процесу малювання, слід дізнатися:

- чия сім'я зображена їм на малюнку - його самого чи якогось друга, чи вигаданого героя;
- де знаходяться зображені персонажі та чим зайняті в даний момент;
- якої статі кожен персонаж і яка його роль у сім'ї;
- хто з них найприємніший і чому, хто найщасливіший і чому;
- хто найсумніший (сама дитина з усіх персонажів?) і чому;
- якби всі зібралися на прогулянку автомобілем, але місця на всіх не вистачило, то хто б з них залишився вдома;
- якщо один із дітей поводить погано, як він буде покараний.

Анкета сімейного виховання. Методика призначена для вивчення досвіду батьків у вихованні дитини та пошуку помилок у батьківському вихованні.

Вона дозволяє діагностувати дисфункції у системі взаємного впливу членів сім'ї, порушення у структурно-рольовому аспекті життєдіяльності сім'ї та у механізмі її інтеграції. Опитувальник включає 130 тверджень щодо виховання дітей. У нього закладено 20 шкал. Перші 11 шкал відбивають основні стилі сімейного виховання; 12, 13, 17 та 18 шкали дозволяють отримати уявлення про структурно-рольовий аспект життєдіяльності сім'ї; 14, шкали 15 демонструють особливості функціонування системи взаємних впливів; 16, 19, 20 шкали – роботу механізмів сімейної інтеграції.

1. Гіперпротекція (Г+) – виховання є центральною справою в житті батьків.

2. Гіпопротекція (Г-) – до дитини «не доходять руки». За нього беруться лише іноді.

3. Потурання (У+) - батьки прагнуть максимального і некритичного задоволення будь-яких потреб дитини.

4. Ігнорування потреб дошкільника (У-) – характеризується недостатнім прагненням батька до задоволення потреб дитини. Найчастіше страждають при цьому духовні потреби, особливо потреби в емоційному контакті, спілкуванні з батьками, у їхньому коханні.

5. Надмірність вимог (Т+) - саме ця якість є основою типу неправильного виховання «підвищена моральна відповідальність»). Вимоги до дитини у разі дуже великі, непомірні, не відповідають його можливостям. Такі батьки, як правило, усвідомлюють, що дитина дуже завантажена, але не бачать надмірності навантаження.

6. Недостатність обов'язків дошкільника (Т-) – дитина має мінімальну кількість обов'язків у сім'ї.

7. Надмірність вимог – заборон (домінування) (З+) – у цьому випадку дитині все не можна. Йому пред'являється величезна кількість вимог, що обмежують його свободу і самостійність.

8. Недостатність вимог – заборон (З-) – батьки транслюють дитині, що їй «все можна». Навіть якщо існують якісь заборони, дитина їх легко порушує, знаючи, що з неї ніхто не запитає.

9. Надмірність санкцій (жорстокий стиль виховання) (З+) - цих батьків характерна прихильність до суворим покарань, надмірна реакція навіть у незначні порушення.

10. Мінімальність санкцій (С-) – батьки схильні обходитися без покарань або застосовувати їх дуже рідко. Вони сподіваються на заохочення, сумніваються у результативності будь-яких покарань.

11. Нестійкість стилю виховання (Н) – різка зміна стилю виховання, прийомів виховання (від дуже суворого стилю до ліберального і, навпаки, від значної уваги до дитини до емоційного заперечення. При цьому батьки, як правило, визнають значні коливання у вихованні, але не усвідомлюють розмах.

12. Розширення сфери батьківських почуттів (РБЧ) – спостерігається частіше за таких порушень виховання, як потураюча або домінуюча гіперпротекція. Виникає, як правило, при порушеннях подружніх відносин, при цьому один із батьків сам того не усвідомлюючи, хоче, щоб дитина стала чимось більшим, ніж просто дитиною. У дошкільному віці у батьків виникає страх перед самостійністю дитини, що наростає, і з'являється прагнення втримати його за допомогою гіперпротекції.

13. Перевага у дошкільнику дитячих якостей. (ПДЯ). Зумовлений потураючою гіперпротекцією. Батьки з'являються прагнення ігнорувати дорослішання дітей, стимулювати у них дитячі якості.

. Виховна невпевненість (ВН) - спостерігається частіше при потураючій гіперпротекції або зниженому рівні вимог. У цьому випадку йде перерозподіл влади між дитиною та батьком.

. Фобії втрати дитини (ФВ) - найчастіше лягає основою панівної чи домінуючої гіперпротекції. Підвищена невпевненість батьків, страх помилитися, перебільшене уявлення про його болючість, крижкість.

. Нерозвиненість батьківських почуттів. (НБП) – в основі гіперпротекції, емоційного заперечення, підвищеної моральної відповідальності, жорстокого поводження. Часто зустрічається у дошкільнят із відхиленнями характеру. Зовні проявляється у небажанні мати справу з дошкільнятами, у поганій переносимості його суспільства, на поверхні інтересу до його справ.

. Проекція на дитину власних небажаних якостей (ПНЯ). Найчастіше становить основу емоційного заперечення, жорстокого поводження. Батько бачить у дитині негативні риси, наявність яких вона відчуває у себе, але не визнає цього.

. Винесення конфлікту між подружжям у сферу виховання (ВК) як правило, є причиною типу виховання, що сполучає потураючу гіперпротекцію одного з батьків і відкидання або домінуючу гіперпротекцію іншого. Кожного цікавить не стільки як виховувати, скільки хто має рацію у вихованні.

. Перевага чоловічих якостей (ПЧЯ).

. Перевага жіночих якостей. (ПЖЯ) - ці дві шкали дозволяють виявити зрушення в установках батьків по відношенню до дошкільника залежно від його статі. Зумовлює формування таких типів виховання, як потураюча гіперпротекція або емоційне заперечення. Ставлення до дитини залежить немає від дійсних особливостей дитини, лише тих рис, які батько приписує його статі.

Метод математичної оцінки результатів дослідження – коефіцієнт кореляції Пірсона r :

Під час проведення кореляційного аналізу використовувався коефіцієнт кореляції Пірсона r , який відбиває ступінь лінійної залежності між двома множинами даних. При цьому показано, що первинні варіанти мають тенденцію до нормального розподілу.

Формула розрахунку коефіцієнта кореляції Пірсона побудована таким чином, що якщо зв'язок між ознаками має лінійний характер, то коефіцієнт точно встановлює тісноту цього зв'язку. Якщо знак коефіцієнта лінійної

кореляції - плюс, то зв'язок між корелюючими ознаками така, що більшій величині однієї ознаки відповідає велика величина іншої ознаки. Така залежність зветься прямо пропорційної залежності. Якщо ж отримано знак мінус, більшій величині однієї ознаки відповідає менша величина іншого. Така залежність носить назву обернено пропорційної залежності.

Кореляція Пірсона визначає ступінь, з яким значення двох змінних «пропорційні» один до одного. Значення коефіцієнта кореляції залежить від масштабу виміру.

Карта Скотта, через досить високу складність заповнення, оброблялася за допомогою автоматичної системи «Тестер». Найбільш високі результати показали такі симптомокомплекси: конфліктність з дітьми (21%), неприйняття дорослих (21%), тривога за прийняття дорослими (33%) та асоціальність, тобто. брак соціальної нормативності, що включає відсутність старання сподобатися дорослим, байдужість і незацікавленість у добрих відносинах з ними; певний ступінь незалежності, відсутність моральної «прискіпливості» у дрібницях (33%).

Метод експертних оцінок: високий рівень агресії спостерігався у 25% дітей. Як експерти виступили вихователі дошкільного навчального закладу. Для того, щоб уникнути суб'єктивності в оцінці дітей, кожну дитину оцінювали 5 осіб (два змінні вихователя, дві няні та музичний керівник), агресивність визначалася простою більшістю голосів.

В результаті проведеного опитувальника «Басса-Дарки» було виявлено, що індекс агресивності 75% дітей цієї вибірки знаходиться в межах норми від 11 до 21 балів, індекс ворожості у 75% також у межах норми від 6 до 12 балів, індекс ворожості та агресивності 25% перевищує середні показники (верхні межі норми 18 балів).

Аналіз результатів малюнків дітей за методикою вивчення емоційних проблем та труднощів взаємин у сім'ї «Малюнок сім'ї» показує, що у 75 сім'ях присутні порушення дитячо-батьківських відносин, у 25 сім'ях таких

порушень не спостерігається. У всіх випадках підвищених результатів на діагностику агресивності у дітей є порушення дитячо-батьківських відносин.

Анкета сімейного виховання. У цій вибірці має місце перевага дитячих якостей (10%) та винесення конфлікту між подружжям у сферу виховання (10%), а також гіперпротекція (12,5%). У вихованні в усіх батьків (100%) відсутня гіпопротекція; надмірність вимог; розширення сфери батьківських почуттів; нерозвиненість батьківських почуттів та фобія втрати дитини.

У 7,5% батьків виявлено, що у їхніх сім'ях присутні такі батьківські тенденції як потурання, надмірність санкцій, виховна невпевненість та проєкція на дитину своїх небажаних якостей. Практично у всіх сім'ях, крім 2,5% батьків, відсутня нестійкий стиль виховання.

Ступінь виразності батьківських тенденцій вбирається у середніх значень.

Метод математичної оцінки результатів дослідження – коефіцієнт кореляції Пірсона r .

Для виявлення залежності між контрольною та експериментальною групами було здійснено кореляційний аналіз за основними використаними в роботі методиками. Кореляційний аналіз між результатами, отриманими експертною методикою та методикою «Басса-Дарки», виявив значні зв'язки між оцінкою вихователем поведінки як агресивної поведінки та індексом агресивності (0,48), а так само з фізичною (0,37) та вербальною (0,33) агресією. Отже, можна дійти невтішного висновку, що результати, отримані за методикою «Басса-Дарки» надійні і достовірні.

Статистично значущою виявилася позитивна кореляція між фізичною агресивністю (0,35) та потуранням, а також виховною невпевненістю (0,33). Чим вище оцінює підліток прагнення батьків до максимального та некритичного задоволення будь-яких потреб дитини, надмірно виділяючи її винятковість, тим частіше використання дошкільнят фізичної сили проти іншої особи.

У разі виховної невпевненості в сім'ї відбувається перерозподіл влади між дитиною і батьком, в основному тому, що дитина намацала «слабке місце» батьків і досягла для себе ситуації «мінімум вимог – максимум прав», типова ситуація в такій сім'ї – жвавий впевнений у собі підліток, і звинувачує себе у всіх невдачах з дитиною батько. Відповідна ситуація і у разі потурання у разі, коли дитину балують. Такі дошкільнята намагаються добитися свого будь-яким способом, тому в таких сім'ях ступінь виразності фізичної агресивності є достатнім великим.

Значний взаємозв'язок виявлено між вербальною агресією та потуранням (0,35). Чим більше батьки некритично задовольняють потреби дошкільнят, тим більше у дошкільнят виявляються висловлювання негативних почуттів через форму крику, вереску, погроз, прокльонів, лайки тощо. Дитина зникає, що будь-яке її бажання - закон, і якщо хтось зробив йому всупереч, не може стримати свої негативні емоції.

РОЗДІЛ 3. ПРОГРАМИ ПРОФІЛАКТИКИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З РІЗНИМИ СТИЛЯМИ ВИХОВАННЯ У СІМ'Ї

Мета, принципи та критерії ефективності реалізації програми профілактики агресивної поведінки у дітей старшого дошкільного віку з різними стилями виховання у сім'ї

Метою програми є зменшення та профілактика агресивної поведінки у дітей старшого дошкільного віку з урахуванням різних стилів виховання у сім'ї. Програма спрямована на створення позитивного психосоціального середовища, де діти можуть розвивати конструктивні навички вираження емоцій та взаємодіяти із своїми ровесниками та дорослими без проявів агресії.

Принципи реалізації програми:

1. **Індивідуалізація.** Врахування різних стилів виховання у сім'ях дозволяє адаптувати програму до індивідуальних потреб кожної дитини, враховуючи її унікальні характеристики та особливості оточення,
2. **системність.** Програма має охоплювати різні аспекти життя дитини, включаючи сімейне оточення, взаємини з ровесниками, емоційний стан та вивчення адаптивних стратегій управління емоціями.
3. **активна участь батьків.** Важливим принципом є взаємодія з батьками, їх активна участь та підтримка в реалізації програми, оскільки стиль виховання в сім'ї має важливий вплив на поведінку дитини,
4. **ігрова форма:** Використання ігрових методик та вправ допомагає дітям вивчати нові навички та реагувати на виклики навколишнього середовища без агресивності.

Критерії ефективності:

1. зменшення випадків агресивної поведінки. Ефективність програми оцінюється зменшенням частоти та інтенсивності випадків агресивної поведінки серед дітей старшого дошкільного віку,
2. покращення спілкування та співпраці. Спостереження за змінами у взаємині дітей старшого дошкільного віку між собою та їхнім спілкуванням з дорослими вказує на покращення соціальних навичок,
3. взаємодія з батьками. Збільшення взаємодії та співпраці з батьками, а також їхня згода та активна участь у програмі є позитивним показником ефективності,
4. розвиток адаптивних стратегій управління емоціями. Спостереження за здатністю дітей використовувати адаптивні стратегії для управління емоціями та вираження їх без агресії,
5. сприйняття позитивних змін у сім'ї. Оцінювання сприйняття батьками та іншими членами сім'ї позитивних змін у поведінці та емоційному стані дітей старшого дошкільного віку.

Досвід психології дозволив сформулювати ряд теоретичних та практичних положень, які можна розглядати як варіанти первинної, вторинної та третинної профілактики у рамках комплексної медико-психологічної та соціально-педагогічної програми профілактики агресивної поведінки у дітей старшого дошкільного віку [14]. Слід зазначити, що, незважаючи на різницю в типі комунікативних відносин, що викликали емоційні порушення (агресивності), профілактика агресивності у дошкільному віці спирається на відновлення дитячо-батьківських відносин.

Профілактика – це комплекс заходів спрямованих на зниження рівня агресивності у дошкільному віці. На першому етапі роботи досліджуються клініко-біологічні; особливості анамнезу дитини і визначається ступінь уразливості їхнього психічного здоров'я. На другому етапі оцінюються типи акцентуації характеру дітей з визначенням їх приналежності до структури девіантної поведінки та форми агресивної поведінки. І нарешті, третій етап

пов'язаний з оцінкою соціальної ситуації, в якій відбувається розвиток дитини та соціально-психологічна корекція особистісних та поведінкових розладів.

Проводити профілактику набагато простіше, ніж намагатися щось змінити.

Первинна профілактика з урахуванням типів комунікативних взаємодій передбачає:

а) вивчення механізмів формування материнської та батьківської поведінки, типу сім'ї та стилю виховання;

б) вивчення та корекція порушення материнсько-дитячих відносин, які спричиняють зниження емоційного благополуччя дитини та відхилень у її оптимальному психічному розвитку в дитячому, ранньому та дошкільному віці.

Вторинна профілактика – це комплекс заходів щодо усунення виражених факторів ризику, які за певних умов (зниження імунного статусу, перенапруга, адаптаційний зрив) можуть призвести до виникнення, загострення чи рецидиву. Найбільш ефективним методом вторинної профілактики є диспансеризація як комплексний метод раннього виявлення захворювань, динамічного спостереження, спрямованого лікування, раціонального послідовного оздоровлення.

Вторинна профілактика передбачає:

а) раннє втручання у корекцію клініко-біологічних порушень у дитини;

б) дослідження генограм сім'ї;

в) корекція сімейних відносин, фізичних та емоційних зв'язків, визначення дитячо-батьківських кордонів;

г) наявність точних сімейних ролей.

Соціально-профілактична робота з агресивними дітьми має бути спрямована на усунення причин агресивної поведінки, а не обмежуватися лише зняттям зовнішніх проявів порушеного розвитку. У дошкільний період дитинства ще пізно вжити своєчасних заходів. Діти іноді проявляють

агресивність лише тому, що не знають інших способів вираження почуттів. Завдання фахівців навчити дітей виходити із конфліктних ситуацій прийнятними способами. З цією метою можна на занятті обговорити з дітьми конфліктні ситуації, що найбільш часто зустрічаються. Наприклад, як зробити дитині, якщо їй потрібна іграшка, з якою вже хтось грає. Такі розмови допоможуть дитині розширити свій репертуар поведінки набір способів реагування на певні події.

Аналіз поведінки агресивної дитини дозволяє прогнозувати подальшу з нею роботу та очікувані результати. Усі заходи мають бути спрямовані на подолання внутрішньої ізоляції, формування у дитині здатності бачити і розуміти інших, виховання доброзичливого ставлення до однолітка. Це завдання можна вирішити, відмовившись від деяких звичних форм, властивих дошкільним установам. Традиційні впливи – переконання, пояснення, посилення на позитивні приклади, заклик не ображати інших – малоефективні.

Не принесе успіху і змагання в ході ігор, занять. Різні конкурси, ігри-змагання, поєдинки та змагання звертають увагу дитини лише на власні успіхи, породжують орієнтацію на конкурентність та протиставленість іншим. Зрештою, незалежно від того, виграє дитина чи програє, методика ця веде до роз'єднаності та відчуженості. Основне завдання, яке падає є у педагога та психолога в роботі з агресивними дітьми, – сформувані почуття спільності з іншими, бажання бачити та розуміти однолітків. Головне - допомогти дитині побачити у ровеснику не супротивника чи конкурента, а цікавої та самоцінної людини, партнера зі спілкування та спільної діяльності [14].

При побудові превентивних і корекційних програм слід враховувати як симптоматику (форми агресивних проявів, їх тяжкість, ступінь відхилення), а й ставлення до своєї поведінки. Найбільш ефективним засобом корекції виступає ігрова діяльність, що спеціально організується психологом. Саме це може бути не тільки цілям корекції, а й дати цінний діагностичний матеріал, що дозволяє побачити проблему очима дитини.

Профілактична робота може будуватися на кшталт організації спільних ігор, програвання сюжетів відомих казок, у своїй агресивному дитині слід пропонувати ролі слабких, які потребують захисту персонажів, щоб дитина могла відчувати себе їхньому місці, тобто. розвивати емпатію. Якщо ж дитині дістається роль агресивного персонажа, необхідно акцентувати увагу таких якостей персонажа, як стриманість, витримка, вміння володіти собою, захищати слабких. Робота з агресивною дитиною буде ефективною лише тоді, коли до неї залучені не лише вихователі, а й, найголовніше, батьки.

Робота з дорослими, що становлять найближче оточення дитини, має будуватися як у плані ознайомлення їх із причинами дитячої агресивності, психологічними особливостями агресивних дітей (самооцінка та структура мотиваційно-потребової сфери), так і в організації нового досвіду взаємодії з такими дітьми (звертати увагу на дитину тоді, коли він поводить себе добре, надавати вибір у способах поведінки; оцінювати не особистість, а окремі вчинки), перебудови системи покарання та заохочення. Дорослі (вихователі, батьки, психолог) повинні розуміти, що виправлення агресивної поведінки дитини - копітка робота, яка потребує розуміння проблем таких дітей та терпіння. Батьки мають допомогти своїм дітям адаптуватися до навколишнього світу. В одних випадках слід заохочувати дитину, в інших захищати від агресивної поведінки. Іншими словами, розуміти, чи є дії дитини самозахисними чи ворожими і чи не переносить він свою лють з винного на невинного.

Агресивність дитини є досить неоднорідною. З одного боку, вона може бути способами самозахисту, відстоювання своїх прав, задоволення бажань і досягнення мети. Виражена у прийнятній формі агресія відіграє важливу роль у здатності адаптуватися до обстановки, пізнавати щось нове, досягати успіху.

З іншого боку, агресивність у формі ворожості та ненависті здатна завдати шкоди, сформувати небажані риси характеру або задираки, хулігана, або боягуза, який боїться постояти за себе. І те, й інше негативно позначається на

наших почуттях, а в крайніх випадках може призвести до деструкції, руйнування безпосереднього оточення, включаючи людей, яких ми любимо, нанести непоправне зло нам самим.

Перший тип агресивності, безумовно, бажаний, необхідний для виживання та досягнення успіху. Другий тип, незважаючи на ряд негативних якостей, часом може бути також необхідним для адаптації та виживання. Наше завдання – навчити батьків, які поважають свою дитину, розбиратися в психологічних особливостях дитячої поведінки: підтримувати здорову наполегливість, зусилля у досягненні мети, концентрувати енергію дитини для отримання бажаного результату; або навпаки, позбутися непотрібної ворожості до інших, себе, суспільства. Ця допомога необхідна, щоб діти не ускладнювали своє життя внутрішніми конфліктами, почуттями провини і сорому, щоб вони себе поважали, поважали інших, могли нести свою міру соціальної відповідальності, будували доброзичливі стосунки з оточуючими та отримували справжнє задоволення від життя [23;24] .

Саме для особистості емоційне самопочуття залежить від цього, яким цілям служить агресивність. Одна справа, коли вона спрямована на джерело болю та дистресу. Для цього ворожість, ненависть та лють, по суті, призначені. Як важко з цим погодитися, слід визнати, що певний рівень агресивності необхідний.

Нормалізація дитячо-батьківських відносин має для профілактики станів агресії та гніву в дітей віком першорядне значення. Багато батьків не знають емоційних потреб своїх дітей і не мають необхідних навичок для ефективної взаємодії з дітьми. Соціально-психологічної допомоги потребують не лише діти, а й їхні батьки: їм потрібно допомогти опанувати навички, які б сприяли розвитку позитивних дитячо-батьківських відносин.

Дитячо-батьківська терапія побудована таким чином, щоб зміцнити стосунки між батьками та дитиною. У процесі занять батьки стають більш чутливими до запитів та потреб своїх дітей і вчаться ставитися до них з

розумінням, створюючи дома таку атмосферу прийняття, в якій дитина може почуватися комфортно та безпечно. Батьки, беручи участь у спільних групових заняттях, проводять час разом із дитиною, грають із нею, цим поділяють із нею його інтереси. У процесі роботи дитина починає сприймати батьків по-новому як союзників. Дитина отримує у батька підтримку, вчиться правильно оцінювати свої можливості, що сприяє формуванню адекватної самооцінки.

Працюючи у групі та беручи участь у іграх, батьки спостерігають за дитиною, бачать ті особливості, які у повсякденному житті часто вислизають від своєї уваги. У процесі спілкування вони допомагають один одному взяти на себе відповідальність за побудову міжособистісних відносин. Важливо те, що всі набуті батьками та дітьми навички, вміння, способи взаємодії спонтанно, природно переносяться за межі групи, у реальне життя [14].

Однією з головних переваг роботи у групі є те, що груповий досвід протидіє відчуженню, яке може виникнути при індивідуальній роботі з психологом чи соціальним працівником.

Опинившись у тренінговій групі, людина виявляє, що її проблеми не унікальні, як і інші переживають подібні труднощі. Для багатьох подібне відкриття саме собою виявляється потужним психотерапевтичним фактором.

Група здатна відобразити суспільство у мініатюрі. У групі моделюється система взаємовідносин та взаємозв'язків, характерна для реального життя, а це дає учасникам можливість побачити та проаналізувати у безпечних умовах психологічні закономірності спілкування та поведінки.

Група дає можливість відтворити конкретні життєві ситуації, наприклад, розіграти сцену звичного сімейного конфлікту та подати різні варіанти вирішення цього конфлікту, програти різні стратегії поведінки. У групі учасники тренінгу мають можливість отримання зворотного зв'язку та підтримки від людей зі схожими проблемами.

Діти старшого віку, які завжди можуть вербалізувати свої думки і почуття, можна навчити перенесення гніву на безпечні об'єкти. Для роботи з такими

дітьми в арсеналі працівників соціальної служби повинні бути гумові іграшки та каучукові кульки (їх можна кидати в тазик з водою), подушки, поролонові м'ячі, мішень з дротиком, стаканчик для крику, шматок м'якої колоди, іграшковий молоточок та ін. ці предмети потрібні для того, щоб дитина не спрямовувала свій гнів на людей, а переносила його на неживі предмети. Така техніка роботи з гнівом є особливо корисною для невпевнених у собі дітей, але водночас неприпустима під час корекції поведінки надміру відкритої дитини

Агресивна поведінка призводить до таких наслідків як не адекватна самооцінка, складності у спілкуванні, з однолітками та дорослими, емоційна напруга, неврози. Дослідники наголошують, що альтернативу агресивної поведінки становить гуманність. Формування позитивних взаємовідносин, сприятливий емоційний клімат у дитячих групах, гуманне ставлення до оточуючих, наповнене глибоким особистісним змістом, стає для дитини кращим внутрішнім моральним контролером його власних агресивних імпульсів, хоч би якими причинами вони породжувалися [5].

Впливати на дитину лише психологічними методами мало. Ефективною може бути та робота, яка цілеспрямовано та систематично організована при тісній взаємодії всього педагогічного колективу.

Важливою умовою є використання у профілактичній роботі всіх можливих засобів, якими є засоби фізичного виховання, а саме, фізичні вправи, еколого-природні та психогігієнічні фактори. Фізичні вправи використовуються для вдосконалення життєво необхідних рухових навичок та сприяють духовному розвитку дитини, забезпечують узгоджену роботу функцій та систем організму, що сприяє кращій працездатності. Чергування фізичних вправ та розумової роботи сприяють зниженню втоми дитини протягом дня, крім того, фізичні вправи сприяють розвитку довільності. У процесі виконання вправ дитина вчиться контролювати рухи, стримувати імпульси, діяти послідовно, що важливо для дітей зі схильністю до

агресивності. Крім цього, фізичні вправи в сукупності з заходами, що гартують, несуть оздоровчий ефект, можуть бути використані для релаксації, зняття напруги, що благотворно впливає на нервову систему дитини.

Агресивним дітям часто властиві м'язові затискачі, особливо в області обличчя та кистей рук. Тому для цієї категорії дітей будуть корисні будь-які релаксаційні вправи. Релаксація - це фізіологічний стан спокою, повне чи часткове розслаблення, що настає внаслідок довільних зусиль типу аутогенного тренування та інших психологічних прийомів. Вправи, що дозволяють навчитися розслабленню, є одним із складових роботи з агресивністю. Заспокоєння та відновлення забезпечується поступовим формуванням у дитини здатності довільно викликати у себе релаксаційний стан. Цей стан запускається спонтанно глибоким і повним розслабленням м'язів за наявності трьох умов: достатнього рівня втоми, сприятливих для розслаблення зовнішніх умов, відсутність психологічних джерел активності. Релаксація досягається на тлі установки на спокій та відпочинок за допомогою трьох дій: промовлянням певних словесних формул, керування увагою та образними уявленнями. Можливості аутогенного тренування в нормалізації стану людини після сеансів: самопочуття і працездатність добре відпочила врівноважена людина. В основі аутогенного тренування лежить самонавіювання.

Психологічні заходи програми профілактики агресивної поведінки у дітей старшого дошкільного віку з різними стилями виховання у сім'ї.

Заходи, що рекомендуються в рамках корекції агресивної поведінки:

аходів за напрямом №1 – робота з дітьми

Ігрова терапія – метод психотерапевтичного впливу на дітей та дорослих з використанням гри. Дане поняття включає багато методик, але всі вони ґрунтуються на тому, що в грі закладено великий потенціал впливу особистості

і дорослого, і дитини. Головна особливість гри – двоплановість – сприяє тому, що у людини знижується страх помилитися, зробити щось неправильно. Опис рекомендованих ігор:

«ВИБИВАЄМО ПИЛ» (для дітей з 4 років) Кожному учаснику дається «пильна подушка». Він повинен, старанно б'ючи руками, гарненько її «почистити».

«ДИТЯЧИЙ ФУТБОЛ» (для дітей з 4 років) Замість м'яча – подушка. Гравці розбиваються на дві команди. Кількість гравців від 2-х осіб. Суддя – обов'язково дорослий. Грати можна руками та ногами, подушку можна штовхати, кидати, забирати. Головна мета – забити у ворота гол. Примітка: дорослий стежить за дотриманням правил - не можна пускати руки, ноги, якщо немає подушки. Штрафники віддаляються з поля.

«ГОДИННА ТИША І ГОДИННА «МОЖНА» (для дітей з 4 років) Слід домовитися з дитиною, що іноді, коли ви втомилися і хочете відпочити, в будинку буде година тиші. Дитина повинна поводитися тихо, спокійно грати, малювати, конструювати. Але іноді у вас буде година «можна», коли дитині дозволяється робити майже все: стрибати, кричати, брати мамині вбрання та татові інструменти, обіймати батьків та висіти на них тощо. Примітка: «годинник» можна чергувати, а можна влаштовувати його в різні дні, головне, щоб вони стали звичними в сім'ї.

«ПАДАЮЧА ВЕЖА» (для дітей з 5 років) З подушок будується висока вежа. Завдання кожного учасника – штурмом взяти її (застрибнути), видаючи переможні крики на кшталт: «А-а-а», «Ура!» і т.п. Перемагає той, хто стрибає на вежу, не зруйнувавши її стіни. Примітка:

- Кожен учасник може сам собі збудувати вежу такої висоти, яку, на його думку, він здатний підкорити.

- Після кожного штурму «вболівальники» видають гучні крики схвалення та захоплення: «Молодець!», «Здорово!», «Перемога!» і т.п.

«ШТУРМ ФОРТЕЦІ» (для дітей з 5 років) З «під руку» предметів, що не б'ються, будується фортеця (тапки, стільці, кубики, одяг, книги і т.п. - все збирається в одну велику купу). Гравці мають «гарматне ядро» (м'яч). По черзі кожен з усією силою кидає м'яч у ворожу фортецю. Гра триває, поки вся купа – «фортеця» – не розлетиться на шматки. З кожним вдалим попаданням штурмуючі видають гучні переможні кличі.

ЛАЄМОСЬ ОВОЧАМИ» (для дітей з 5 років) Запропонуйте дітям посваритися, але не поганими словами, а ... овочами: «Ти – огірок», «А ти – редиска», «Ти – морквина», «А та – гарбуз» та і т.п. Примітка: Перш ніж лягти дитину поганим словом, слід згадати цю вправу.

«ПО КОЧКАХ» (для дітей з 5 років) Подушки розкладаються на підлозі на відстані, яку можна подолати у стрибку з деяким зусиллям. Подушки розкладаються на підлозі на відстані, яку можна подолати в стрибку з деяким зусиллям. Граючі – «жаби», що живуть на болоті. Разом на одній «кочці» примхливим «жабам» тісно. Вони застрибують на подушки сусідів і квакають: "Ква-ква, посунься!" Якщо двом "жабам" тісно на одній подушці, то одна з них стрибає далі або зіштовхує в "болото" сусідку, і та шукає собі нову "кочку". Примітка: дорослий теж стрибає по «кочках». Якщо між «жабами» справа сягає серйозного конфлікту, він підскакує і допомагає знайти вихід.

ЖУЖА (для дітей з 6 років) Жужа сидить на стільці з рушником в руках. Всі інші бігають навколо неї, кривляються, дражнять, торкаються до неї, лоскочуть. "Жужа" терпить, але коли їй все це набридає, вона схоплюється і починає ганятися за "кривдниками" навколо стільця, намагаючись відхльостати їх рушником по спинах. Примітка: дорослий стежить за формою виразу «дражнілок». Вони не повинні бути образливими та болючими.

Наступний захід - психогімнастика.

Цей метод, у якому учасники виявляють себе і спілкуються самостійно. Психогімнастика народилася на стику практичної психології та акторського мистецтва виразних рухів. Часто вербальні сигнали є на заваді істинному

розумінні іншу людину. Невербальні ж сигнали (нахил голови, поза, рухи рук і губ, вираз очей, хода) дозволяють людині, яка вміє «читати» їх, отримувати набагато більш достовірну і повну інформацію про інших людей. Психогімнастика дозволяє знімати емоційну напругу та м'язові затиски, коригувати настрій та окремі риси характеру, навчати ауторелаксації.

Наступний захід – проєктивне малювання.

Малювання, само по собі, несе безліч функцій, що розвивають:

- вимагає узгодження великої кількості психічних функцій, розвиває чуттєво-рухову координацію;
- координує конкретно-образне мислення;
- виступає способом осягнення та перетворення своїх можливостей та навколишнього світу;
- є способом вираження різноманітних емоцій.

І, нарешті, ще один захід, який ми використовуємо в програмі, - метод розмови та постановки проблемних ситуацій. Проблемні ситуації дозволяють дитині самостійно знайти рішення, почути різноманітність думок інших дітей щодо того чи іншого приводу.

Необхідно систематично проводити релаксаційні паузи для зняття емоційної напруги, рекомендується використовувати різні прийоми ізотерапії, ауторелаксації, музику, вправи-медитації, медитації-візуалізації. Це сприятиме підвищенню почуття емоційного комфорту в педагогів, що опосередковано впливатиме і підвищення почуття комфорту в дітей віком.

аходи за напрямом №2 - робота зі співробітниками дитячого садку

- індивідуальні консультації щодо ознайомлення з індивідуальними особливостями дітей та вироблення єдиної стратегії виховання,
- семінари-практикуми, тренінги.

Тематика може змінюватись, але найбільш актуальні на мій погляд такі технології:

- «Розмова як психотерапевтичний засіб»;

- "Особливості взаємодії педагогів з дітьми з порушеннями розвитку соціально-емоційної сфери";
- «Ефективне педагогічне спілкування»;
- «Особистісно-орієнтована взаємодія педагогів та дітей. Трансактний аналіз спілкування»;
- «Розвиток комунікативних навичок. Вербальне спілкування. Кошти невербального спілкування»;
- «Розвиток навичок самоконтролю та саморегуляції».

заходи за напрямом №3 - робота з батьками

- Батьківські збори.

Сценарій батьківських зборів:

Тема: «Дитяча агресивність та її причини»

Мета: формування у батьків вміння виявляти причини агресивності дітей та коригувати свою поведінку у відносинах з дитиною у конфліктних ситуаціях.

Завдання: виявити причини дитячої агресії, познайомити з методами її корекції, намітити шляхи співпраці педагога та батьків у профілактиці дитячої агресивності.

Форма проведення: круглий стіл.

На дошці: «Найкращий спосіб зробити дітей добрими – це зробити їх щасливими» (О. Уайльд)

«Зволікання може обернутися чим завгодно, бо час приносить із собою як зло, так і добро» (М. Макіавеллі)

«Людина має здатність любити, і якщо вона не може знайти застосування своєї здатності любити, вона здатна ненавидіти, проявляючи агресивність і жорстокість. Цим засобом він керується як втечею від свого душевного болю» (Е. Фромм)

.Підготовчий етап. Підбір висловів великих педагогів на тему зборів, бланків

тесту - опитувальника для дітей та батьків, підбір психолого-педагогічної літератури для батьків.

. Організаційний етап. Оформлення дошки. Виставка літератури Батьки розсідають, на столах аркуші паперу для записів, ручки.

Тема наших зборів « Дитяча агресивність та її причини»

Ознайомтеся із планом роботи.

* Лекція з теми круглого столу.

* Релаксаційний тренінг.

* Питання. Робота у групах.

* Соціологічне опитування.

* Підбиття підсумків.

. Етап батьківського навчання.

Слід обрати фільм, де в центрі сюжету буде дитяча агресія. І навколо цього побудувати дискусію з батьками .

Виходить, що у агресивному поведінці дітей винні самі дорослі. Спробуймо знайти причини дитячої агресивності, якщо це можливо, шляхи корекції поведінки дітей. Агресивна поведінка стане зрозумілішою, якщо розібратися по суті самого поняття агресії. Зазвичай під нею розуміють дії чи наміри, які мають на меті заподіяння шкоди іншій людині. Агресія то, можливо фізичної (завдання шкоди здоров'ю) і вербальної, тобто. словесної (образи, погрози, приниження, переслідування). Зіткнення з дитячою агресією викликає у дорослих здивування та розгубленість. Зазвичай перше, що роблять батьки, карають дитину. А виявляється даремно. Просто дитина, зіткнувшись з нерозв'язною для неї проблемою, не знає як правильно поводитися. Щоб допомогти, треба з'ясувати можливі причини його агресивності.

) Грубе та жорстоке ставлення до нього батьків.

) Дитина живе в атмосфері неприйняття її, нелюбові до неї.

) Взаємини з однолітками

) Стосунки у сім'ї. Агресивна поведінка батьків між собою: образи, крики,

лайка, хамство, приниження один одного-все це призводить до того, що таке спілкування стає нормою життя для дитини. Ще позначаються протилежні стосунки до дитини. Наприклад, батько вважає, що дитина має переписати домашню роботу, а мати шкодує її, не виявляє наполегливості.

) Непослідовність батьків. Коли сьогодні їм зручні одні норми поведінки, а завтра, у цій ситуації, інші.

) Особливості біологічного розвитку самої дитини, деякі риси її характеру так само можуть зумовлювати її агресивність.

Як я з'ясував, дитяча агресивність може бути наслідком різноманітних проблем. Тому у кожному випадку важливо зрозуміти, коли агресія виникає внаслідок конфліктної ситуації, а коли це – наслідок проблем особистісного розвитку.

Види агресивності

Агресивність у своїх висловлюваннях. Найчастіше у цьому винні самі батьки. Хтось із членів сім'ї дуже часто "випускає пар" таким чином. Тому у дитини складається думка, що якщо щось не виходить або тебе не розуміють, якщо немає іншого виходу, можна чинити таким чином, використовуючи лайливі слова. У когось це швидко минає, з кимось доводиться вести роз'яснювальні бесіди. Проблема засмічення нашої мови «ненормативною лексикою» нині обговорюється скрізь. Нас вже не шокують в інтернет просторі та телебаченні наявність лайки. Тому зовсім не дивно, що діти дуже рано дізнаються про існування таких слів. Які ж наші дії у цих випадках.

а) Поясніть дітям, що люди використовують лайки лише, у разі, коли від розпачу їм не вистачає й слів.

б) Слідкуйте самі за своєю промовою.

в) Якщо дитина запитує про значення того чи іншого слова, не уникайте відповіді. Постарайтеся пояснити йому значення слова, щоб йому самому не захотілося його вживати.

г) Якщо дитина спіймала на «нехорошому» слові вас, вибачтеся перед ним, поясніть, що вам не вдалося стриматися, і ви вчинили погано. Надалі намагайтеся тримати себе в руках.

Ігри.

Вони починають з'являтися у 4-5 років. Дітей залучають негативні герої, і багато хто охоче приміряє він ролі таких персонажів. Це з тим, що багато негативні герої могутні. Якщо дитина в очах дорослих не виглядає гарною, то вона і приміряє на себе негативну роль, повідомляючи оточуючим про те: «Ви кажете, що я поганий, я і буду поганим, вам на зло»

. Агресивність спостерігається у малюнках.

Зображення катастроф, аварій та інших жорстоких ситуацій.

. Агресивність навколишніх людей.

Це показник невміння вести себе, відсутність навичок культури поведінки, розпещеності, егоїзму.

Щоб бути успішним у суспільстві, людина має навчитися домовлятися, поступатися, стримувати свої емоції. Це потрібно розвивати з раннього дитинства, спираючись на реальні ситуації.

. Жорстокість по відношенню до тварин

Жорстоке ставлення до тварин сприймається дитиною як жарт, забава, гра, які, на його думку, можуть підняти його авторитет у однолітків. Йому здається, що в очах оточуючих він вважатиметься сильним, безстрашним. Згодом це може розвинути у злочинну діяльність, агресію до випадкових перехожих. Ось які рекомендації психологів щодо цієї проблеми:

а) Спостерігайте ігри дітей. Вони показують і реалізують свої мрії, фантазії і страхи.

б) Обговорюйте, якого казкового персонажа хоче бути схожий, чому?

в) Прислухайтеся до розповідей снів своїх дітей.

г) Привчайте дитину розповідати про те, що її хвилює, за що вона переживає.

д) Не в жодному разі в пориві гніву не обзивайте дитину - вона копіюватиме вас.

е) Не читайте нескінченні нотації. Найкраще подавайте приклад гуманної поведінки.

Причина дитячої агресивності – це ЗМІ (газети, журнали, телепередачі)

Отже, зі всього сказаного вище впливають такі правила поведінки:

Не фіксувати увагу агресивному поведінці дитини, самим не виявляти грубості і жорстокості. Заборона та підвищення голосу - найнеефективніші способи подолання агресивності. Вираз подиву, прикрості, здивування близьких щодо ворожої поведінки - ось що формує у дітей стримуючу напругу.

Постарайтеся бути уважним до дитини та відчувати її емоційну напругу.

Реагувати та відгукуватися на будь-які позитивні зрушення у поведінці дитини. Він хоче кожного часу відчувати, що його розуміють і цінують.

Вчитися слухати та чути свою дитину.

Вміти приймати його таким, яким він є.

Найчастіше включати у спілкування тепло, добре слово, лагідний погляд.

Робота у групах.

Дорогі батьки ми поділимося з вами на дві групи. Кожна група одержує опис ситуації. Прочитайте її, знайдіть причину конфлікту, запропонуйте вихід із цієї ситуації.

«У дитини дуже багато уроків до завтрашнього дня. Вам терміново знадобилася допомога з перестановки меблів. Ви просите допомогти, а дитина відмовляється. Вже перейшли на підвищені тони». Ваші події.

Друга «Хлопчик 10 років йде вулицею. Поруч із ним іде його мама і несе дві великі сумки. Відчувається, що сумки важкі. Вона просить сина допомогти, але він продовжує незворушно йти, не реагує на прохання матері. Навіть перехожі хитають головою» Як вчинити в цій ситуації?

Підсумок. Ви знайшли прийнятний варіант рішення, значить, ви маєте здатність розібратися в будь-якій ситуації і знайти силу чинити опір

обставинам, що складаються. Ця сила лежить у коморі вашого внутрішнього світу, але потрібний ключ, що дозволяє привести її в дію. І цей ключ-терпимість.

Підбиття підсумків зборів.

Рішення:

А) Обговорити з членами сім'ї необхідність контролю над вибором телепередач для перегляду дітьми.

Б) Під час обговорення дитячих конфліктів вдома вчити дитину аналізувати та своє поведінка.

В) бути активними учасниками всіх дошкільних та класних заходів

Встаньте всі в коло. Подумки покладіть на ліву руку все те, з чим ви прийшли сюди, свій багаж настрою, думок, знань, досвіду, а на праву руку - те, що отримали за цим круглим столом. Подумайте, яка рука переважить? А тепер одночасно плескаємо в долоні і дякуємо один одному за роботу.

Релаксаційний тренінг із батьками для зняття напруги.

«Зігфрід»

Сядьте прямо, як свічка. Розгорніть руки, плечі та передпліччя під прямим кутом. Відведіть плечі якнайдалі назад, ніби ви хочете утримати між лопаток маленький предмет, наприклад олівець. Як тільки ви відчули біль, двічі вдихніть і видихніть, потім розслабтеся. Плечі та голова розслаблено падають уперед. Охопіть руками своє коліно і потягніть руки та плечі.

Висновки по розділу 3

1. Метою програми є зменшення та профілактика агресивної поведінки у дітей старшого дошкільного віку з урахуванням різних стилів виховання у сім'ї. Програма спрямована на створення позитивного психосоціального середовища, де діти можуть розвивати конструктивні навички вираження емоцій та взаємодіяти із своїми ровесниками та дорослими без проявів агресії.

Принципи реалізації програми:

1. Індивідуалізація. Врахування різних стилів виховання у сім'ях дозволяє адаптувати програму до індивідуальних потреб кожної дитини, враховуючи її унікальні характеристики та особливості оточення,

2. системність. Програма має охоплювати різні аспекти життя дитини, включаючи сімейне оточення, взаємини з ровесниками, емоційний стан та вивчення адаптивних стратегій управління емоціями.

3. активна участь батьків. Важливим принципом є взаємодія з батьками, їх активна участь та підтримка в реалізації програми, оскільки стиль виховання в сім'ї має важливий вплив на поведінку дитини,

4. ігрова форма: Використання ігрових методик та вправ допомагає дітям вивчати нові навички та реагувати на виклики навколишнього середовища без агресивності.

Критерії ефективності:

6. зменшення випадків агресивної поведінки. Ефективність програми оцінюється зменшенням частоти та інтенсивності випадків агресивної поведінки серед дітей старшого дошкільного віку,

7. покращення спілкування та співпраці. Спостереження за змінами у взаємині дітей старшого дошкільного віку між собою та їхнім спілкуванням з дорослими вказує на покращення соціальних навичок,

8. взаємодія з батьками. Збільшення взаємодії та співпраці з батьками, а також їхня згода та активна участь у програмі є позитивним показником ефективності,

9. розвиток адаптивних стратегій управління емоціями. Спостереження за здатністю дітей використовувати адаптивні стратегії для управління емоціями та вираження їх без агресії,

10. сприйняття позитивних змін у сім'ї. Оцінювання сприйняття батьками та іншими членами сім'ї позитивних змін у поведінці та емоційному стані дітей старшого дошкільного віку.

Первинна профілактика з урахуванням типів комунікативних взаємодій передбачає:

а) вивчення механізмів формування материнської та батьківської поведінки, типу сім'ї та стилю виховання;

б) вивчення та корекція порушення материнсько-дитячих відносин, які спричиняють зниження емоційного благополуччя дитини та відхилень у її оптимальному психічному розвитку в дитячому, ранньому та дошкільному віці.

Вторинна профілактика – це комплекс заходів щодо усунення виражених факторів ризику, які за певних умов (зниження імунного статусу, перенапруга, адаптаційний зрив) можуть призвести до виникнення, загострення чи рецидиву. Найбільш ефективним методом вторинної профілактики є диспансеризація як комплексний метод раннього виявлення захворювань, динамічного спостереження, спрямованого лікування, раціонального послідовного оздоровлення.

Вторинна профілактика передбачає:

а) раннє втручання у корекцію клініко-біологічних порушень у дитини;

б) дослідження генограм сім'ї;

в) корекція сімейних відносин, фізичних та емоційних зв'язків, визначення дитячо-батьківських кордонів;

г) наявність точних сімейних ролей.

При побудові превентивних і корекційних програм слід враховувати як симптоматику (форми агресивних проявів, їх тяжкість, ступінь відхилення), а й ставлення до своєї поведінки. Найбільш ефективним засобом корекції виступає ігрова діяльність, що спеціально організується психологом. Саме це може бути не тільки цілям корекції, а й дати цінний діагностичний матеріал, що дозволяє побачити проблему очима дитини.

Робота з дорослими, що становлять найближче оточення дитини, має будуватися як у плані ознайомлення їх із причинами дитячої агресивності, психологічними особливостями агресивних дітей (самооцінка та структура мотиваційно-потребової сфери), так і в організації нового досвіду взаємодії з такими дітьми (звертати увагу на дитину тоді, коли він поводить себе добре, надавати вибір у способах поведінки; оцінювати не особистість, а окремі вчинки), перебудови системи покарання та заохочення. Дорослі (вихователі, батьки, психолог) повинні розуміти, що виправлення агресивної поведінки дитини - копітка робота, яка потребує розуміння проблем таких дітей та терпіння. Батьки мають допомогти своїм дітям адаптуватися до навколишнього світу. В одних випадках слід заохочувати дитину, в інших захищати від агресивної поведінки. Іншими словами, розуміти, чи є дії дитини самозахисними чи ворожими і чи не переносить він свою лють з винного на невинного.

Дитячо-батьківська терапія побудована таким чином, щоб зміцнити стосунки між батьками та дитиною. У процесі занять батьки стають більш чутливими до запитів та потреб своїх дітей і вчаться ставитися до них з розумінням, створюючи дома таку атмосферу прийняття, в якій дитина може почуватися комфортно та безпечно.

Важливою умовою є використання у профілактичній роботі всіх можливих засобів, якими є засоби фізичного виховання, а саме, фізичні вправи, еколого-природні та психогігієнічні фактори. Фізичні вправи

використовуються для вдосконалення життєво необхідних рухових навичок та сприяють духовному розвитку дитини, забезпечують узгоджену роботу функцій та систем організму, що сприяє кращій працездатності. Чергування фізичних вправ та розумової роботи сприяють зниженню втоми дитини протягом дня, крім того, фізичні вправи сприяють розвитку довільності. У процесі виконання вправ дитина вчиться контролювати рухи, стримувати імпульси, діяти послідовно, що важливо для дітей зі схильністю до агресивності. Крім цього, фізичні вправи в сукупності з заходами, що гартують, несуть оздоровчий ефект, можуть бути використані для релаксації, зняття напруги, що благотворно впливає на нервову систему дитини.

Заходи, що рекомендуються в рамках корекції агресивної поведінки: аходів за напрямом №1 – робота з дітьми

Ігрова терапія – метод психотерапевтичного впливу на дітей та дорослих з використанням гри. Дане поняття включає багато методик, але всі вони ґрунтуються на тому, що в грі закладено великий потенціал впливу особистості і дорослого, і дитини. Головна особливість гри – двоплановість – сприяє тому, що у людини знижується страх помилитися, зробити щось неправильно. Опис рекомендованих ігор:

«ВИБИВАЄМО ПИЛ» (для дітей з 4 років) Кожному учаснику дається «пильна подушка». Він повинен, старанно б'ючи руками, гарненько її «почистити».

«ДИТЯЧИЙ ФУТБОЛ» (для дітей з 4 років) Замість м'яча – подушка. Гравці розбиваються на дві команди. Кількість гравців від 2-х осіб. Суддя – обов'язково дорослий. Грати можна руками та ногами, подушку можна штовхати, кидати, забирати. Головна мета – забити у ворота гол. Примітка: дорослий стежить за дотриманням правил - не можна пускати руки, ноги, якщо немає подушки. Штрафники віддаляються з поля.

«ГОДИННА ТИША І ГОДИННА «МОЖНА» (для дітей з 4 років) Слід домовитися з дитиною, що іноді, коли ви втомилися і хочете відпочити, в

будинку буде година тиші. Дитина повинна поводитися тихо, спокійно грати, малювати, конструювати. Але іноді у вас буде година «можна», коли дитині дозволяється робити майже все: стрибати, кричати, брати мамині вбрання та татові інструменти, обіймати батьків та висіти на них тощо. «Годинник» можна чергувати, а можна влаштовувати його в різні дні, головне, щоб вони стали звичними в сім'ї.

ПАДАЮЧА ВЕЖА» (для дітей з 5 років) З подушок будується висока вежа. Завдання кожного учасника – штурмом взяти її (застрибнути), видаючи переможні крики на кшталт: «А-а-а», «Ура!» і т.п. Перемагає той, хто стрибає на вежу, не зруйнувавши її стіни.

ШТУРМ ФОРТЕЦІ» (для дітей з 5 років) З «під руку» предметів, що не б'ються, будується фортеця (тапки, стільці, кубики, одяг, книги і т.п. - все збирається в одну велику купу). Гравці мають «гарматне ядро» (м'яч). По черзі кожен з усією силою кидає м'яч у ворожу фортецю. Гра триває, поки вся купа – «фортеця» – не розлетиться на шматки. З кожним вдалим попаданням штурмуючі видають гучні переможні кличі.

ЛАЄМОСЬ ОВОЧАМИ» (для дітей з 5 років) Запропонуйте дітям посваритися, але не поганими словами, а ... овочами: «Ти – огірок», «А ти – редиска», «Ти – морквина», «А та – гарбуз» та і т.п. Примітка: Перш ніж лаяти дитину поганим словом, слід згадати цю вправу.

ПО КОЧКАХ» (для дітей з 5 років) Подушки розкладаються на підлозі на відстані, яку можна подолати у стрибку з деяким зусиллям. Подушки розкладаються на підлозі на відстані, яку можна подолати в стрибку з деяким зусиллям. Граючі – «жаби», що живуть на болоті. Разом на одній «кочці» примхливим «жабам» тісно. Вони застрибують на подушки сусідів і квакають: "Ква-ква, посунься!"

УЖА (для дітей з 6 років) Жужа сидить на стільці з рушником в руках. Всі інші бігають навколо неї, кривляються, дражнять, торкаються до неї, лоскочуть. "Жужа" терпить, але коли їй все це набридає, вона схоплюється і починає

ганятися за "кривдниками" навколо стільця, намагаючись відхльостати їх рушником по спинах.

Наступний захід - психогімнастика.

Цей метод, у якому учасники виявляють себе і спілкуються самотійно. Психогімнастика народилася на стику практичної психології та акторського мистецтва виразних рухів. Часто вербальні сигнали є на заваді істинному розумінні іншу людину. Невербальні ж сигнали (нахил голови, поза, рухи рук і губ, вираз очей, хода) дозволяють людині, яка вміє «читати» їх, отримувати набагато більш достовірну і повну інформацію про інших людей. Психогімнастика дозволяє знімати емоційну напругу та м'язові затискачі, коригувати настрій та окремі риси характеру, навчати ауторелаксації.

Наступний захід – проєктивне малювання.

Малювання, само по собі, несе безліч функцій, що розвивають:

- вимагає узгодження великої кількості психічних функцій, розвиває чуттєво-рухову координацію;
- координує конкретно-образне мислення;
- виступає способом осягнення та перетворення своїх можливостей та навколишнього світу;
- є способом вираження різноманітних емоцій.

І, нарешті, ще один захід, який ми використовуємо в програмі, - метод розмови та постановки проблемних ситуацій. Проблемні ситуації дозволяють дитині самотійно знайти рішення, почути різноманітність думок інших дітей щодо того чи іншого приводу.

Необхідно систематично проводити релаксаційні паузи для зняття емоційної напруги, рекомендується використовувати різні прийоми ізотерапії, ауторелаксації, музику, вправи-медитації, медитації-візуалізації. Це сприятиме підвищенню почуття емоційного комфорту в педагогів, що опосередковано впливатиме і підвищення почуття комфорту в дітей віком.

аходи за напрямом №2 - робота зі співробітниками дитячого садку:

- індивідуальні консультації щодо ознайомлення з індивідуальними особливостями дітей та вироблення єдиної стратегії виховання.
- семінари-практикуми, тренінги. Тематика може змінюватись, але найбільш актуальні є такі технології:
 - «Розмова як психотерапевтичний засіб»;
 - "Особливості взаємодії педагогів з дітьми з порушеннями розвитку соціально-емоційної сфери";
 - «Ефективне педагогічне спілкування»;
 - «Особистісно-орієнтована взаємодія педагогів та дітей. Трансактний аналіз спілкування»;
 - «Розвиток комунікативних навичок. Вербальне спілкування. Кошти невербального спілкування»;
 - «Розвиток навичок самоконтролю та саморегуляції».

аходи за напрямом №3 - робота з батьками

Батьківські збори. Слід обрати фільм, де в центрі сюжету буде дитяча агресія. І навколо цього побудувати дискусію з батьками .

Виходить, що у агресивному поведінці дітей винні самі дорослі. Спробуймо знайти причини дитячої агресивності, якщо це можливо, шляхи корекції поведінки дітей. Агресивна поведінка стане зрозумілішою, якщо розібратися по суті самого поняття агресії. Зазвичай під нею розуміють дії чи наміри, які мають на меті заподіяння шкоди іншій людині. Агресія то, можливо фізичної (завдання шкоди здоров'ю) і вербальної, тобто. словесної (образи, погрози, приниження, переслідування). Зіткнення з дитячою агресією викликає у дорослих здивування та розгубленість. Зазвичай перше, що роблять батьки, карають дитину. А виявляється даремно. Просто дитина, зіткнувшись з нерозв'язною для неї проблемою, не знає як правильно поводитися.

Не фіксувати увагу агресивному поведінці дитини, самим не виявляти грубості і жорстокості. Заборона та підвищення голосу - найнеефективніші

способи подолання агресивності. Вираз подиву, прикрасі, здивування близьких щодо ворожої поведінки - ось що формує у дітей стримуючу напругу.

Постарайтеся бути уважним до дитини та відчуті її емоційну напругу.

Реагувати та відгукуватися на будь-які позитивні зрушення у поведінці дитини. Він хоче кожного часу відчувати, що його розуміють і цінують.

Вчитися слухати та чути свою дитину.

Вміти приймати його таким, яким він є.

Найчастіше включати у спілкування тепло, добре слово, лагідний погляд.

Робота у групах.

Дорогі батьки ми поділимося з вами на дві групи. Кожна група одержує опис ситуації. Прочитайте її, знайдіть причину конфлікту, запропонуйте вихід із цієї ситуації.

«У дитини дуже багато уроків до завтрашнього дня. Вам терміново знадобилася допомога з перестановки меблів. Ви просите допомогти, а дитина відмовляється. Вже перейшли на підвищені тони». Ваші події.

Друга «Хлопчик 10 років йде вулицею. Поруч із ним іде його мама і несе дві великі сумки. Відчувається, що сумки важкі. Вона просить сина допомогти, але він продовжує незворушно йти, не реагує на прохання матері. Навіть перехожі хитають головою» Як вчинити в цій ситуації?

Підсумок. Ви знайшли прийнятний варіант рішення, значить, ви маєте здатність розібратися в будь-якій ситуації і знайти силу чинити опір обставинам, що складаються. Ця сила лежить у коморі вашого внутрішнього світу, але потрібний ключ, що дозволяє привести її в дію. І цей ключ-терпимість.

Підбиття підсумків зборів.

Рішення:

А) Обговорити з членами сім'ї необхідність контролю над вибором телепередач для перегляду дітьми.

Б) Під час обговорення дитячих конфліктів вдома вчити дитину аналізувати та своє поведінка.

В) бути активними учасниками всіх дошкільних та класних заходів

Встаньте всі в коло. Подумки покладіть на ліву руку все те, з чим ви прийшли сюди, свій багаж настрою, думок, знань, досвіду, а на праву руку - те, що отримали за цим круглим столом. Подумайте, яка рука переважить? А тепер одночасно плескаємо в долоні і дякуємо один одному за роботу.

Релаксаційний тренінг із батьками для зняття напруги.

«Зігфрід»

Сядьте прямо, як свічка. Розгорніть руки, плечі та передпліччя під прямим кутом. Відведіть плечі якнайдалі назад, ніби ви хочете утримати між лопаток маленький предмет, наприклад олівець. Як тільки ви відчували біль, двічі вдихніть і видихніть, потім розслабтеся. Плечі та голова розслаблено падають уперед. Охопіть руками своє коліно і потягніть руки та плечі.

ВИСНОВКИ

дошкільне дитинство - короткий період, а й у ньому можна назвати періоди, характеризуються своєрідністю розвитку. Раннє дитинство – дитинство (до одного року); ранній вік (від одного до трьох років); дошкільне дитинство: молодший дошкільний вік (від трьох до п'яти років) та старший (від п'яти до шести років). Така вікова періодизація дозволяє бачити найбільш загальні тенденції та індивідуальну перспективу розвитку кожної дитини. Основу вікової періодизації становить концепція психічного віку як етапу розвитку дитини, що має свою структуру та динаміку, а також наукове положення про ампліфікацію дитячого розвитку, взаємозв'язок усіх його сторін та специфічне для кожного віку відношення дитини з навколишнім середовищем.

Вік від 2,5-3 до 6-7 років прийнято називати дошкільним. Темп фізичного розвитку дитини дещо сповільнюється. Самостійність та незалежність їх проявляється багато в чому і насамперед в іграх та творчості. Залишився за тим часом, коли дорослі вчили дитину грати - показували, що можна робити з м'ячиком, лялькою, машинкою, конструктором. Самостійність дошкільнят виявляється і в тому, що діти вже мають свою думку, яка проявляється непокорю, капризами чи вимогливістю, привертаючи увагу до власної персони. Дитина вже не дозволяє поводитися з собою як із річчю.

Усе це свідчить про активне становлення його особистості. І ставитись до цього потрібно не просто з розумінням, а й з радістю. Погодьтеся, що давши життя дитині, треба визнати право прожити це життя. Отже, задоволення можна отримати від причетності до неї, а не тільки від управління нею.

Дошкільне дитинство є часом активного формування рис характеру та інших відмінних рис поведінки і особистості. Проте процеси розвитку емоційно-вольової сфери у період мають риси подібності в більшості дітей, які можна позначити як послух і дитяча безпосередність. Поведінкою дошкільнят досить легко управляти. Але так само типовим для цього віку є поява впертості як найпримітивнішої форми вольової саморегуляції. Однак дитина ще не вмє

долати внутрішні перешкоди та діяти у випадках недостатньої мотивації. Марно закликати дошкільника зайнятися чимось, якщо в нього зник інтерес. Безглуздо вимагати зробити що-небудь, якщо дитина втомилася, вона просто згорнеться калачиком і засне в невідповідному місці - в гостях, транспорті

Старший дошкільний вік характеризується деякими особливостями – зростанням довільності поведінки та психічних процесів – уваги, пам'яті, сприйняття. Дітей починають цікавити людські морально-етичні відносини та норми поведінки більше, ніж життя тварин чи явища природи. Для них стає важливим спілкування як з дорослими, так і з однолітками.

агресивність у суспільстві носить специфічні функції. По-перше, вона виступає засобом досягнення будь-якої значущої мети. По-друге, частина агресивності є способом заміщення заблокованої потреби та перемикання діяльності. По-третє, агресивність використовується деякими людьми як спосіб задоволення потреб у самоствердженні і як захисна поведінка. В основному під агресивністю розуміється шкідлива поведінка. До агресивності близько підходить стан ворожості, часто ворожість та агресивність поєднуються.

Під агресивністю розуміють дію людини, спрямовані на заподіяння фізичної чи психічної шкоди (шкоди) іншій людині чи самій собі. Також можливі прояви агресивності проти тварин та матеріальних об'єктів.

Агресивні дії можуть виступати як:

1. Засоби досягнення будь-якої значущої мети;
2. Як спосіб психічної розрядки, заміщення, перемикання діяльності;
- . Як спосіб задоволення власних потреб у самореалізації та самоствердження.

Вчені пропонують різні підходи до визначення агресивної поведінки в дітей віком старшого дошкільного віку, механізмів його на поведінка. Західні психологи під терміном «агресія» розуміють поведінку, спрямовану на заподіяння шкоди чи шкоди іншій живій істоті, яка має всі підстави уникати подібного звернення. Це визначення включає окремі положення:

-) агресія обов'язково передбачає навмисне, цілеспрямоване заподіяння шкоди жертві;
-) як агресію може розглядатися тільки така поведінка, яка передбачає заподіяння шкоди чи шкоди живим організмам;
-) жертви повинні мати мотивацію уникнення подібного до себе ставлення.

У найменших (однолітніх) дітей агресивної поведінки не спостерігається практично ніколи. Дитина може випадково, загравшись, заподіяти біль дорослій чи іншій дитині. Якщо дорослий негайно зупинить дитину або попередить можливість такої дії, відпадає й усяка небезпека. Відповідно немає і ймовірність закріплення подібних дій у поведінці дитини.

Вже на другому році життя ситуація дещо змінюється. У цей час зростає активність дитини. Наполягаючи своєму, дитина використовує будь-які кошти, зокрема і крик, плач, примхи, спалахи люті, котрий іноді агресивні дії. Це з тим, що емоційні переживання дітей 2-3 року життя відрізняються високої інтенсивністю, їх прояви не регулюються соціальними нормами і вольовими зусиллями, як в старших дітей.

Описані варіанти поведінки в ранньому дитинстві ще не можна розглядати як агресивність у чистому вигляді, це лише окремі її прояви, які спостерігаються у дитини у нападі люті або як протест.

У середньому та старшому дошкільному віці (4-6 років) агресивна поведінка вже може розцінюватися як специфічна форма взаємовідносин дитини з оточуючими людьми, насамперед з однолітками. Найчастіше саме в цей період з'являються скарги на бійки, агресивні дії дитини щодо молодших братів та сестер, на спроби мучити тварин.

Після засвоєння агресивних моделей поведінки, активізуються фактори, що відповідають за їх регуляцію - збереження, посилення та контроль. Регуляторами можуть бути зовнішні заохочення та покарання (матеріальні, громадська похвала чи осуд, ослаблення чи посилення негативного ставлення

з боку інших людей), вікарне підкріплення (спостереження за тим, як заохочують чи карають інших) та, нарешті, механізми саморегуляції.

3. Мотив агресивної поведінки може бути описаний в такий спосіб. Все починається з виникнення конфліктної (при спілкуванні) або фруструючої (при діяльності) ситуації, яка відіграє роль зовнішнього стимулу. Для виникнення конфлікту необхідно, щоб зіткнення думок, інтересів, цілей, бажань між тими, хто спілкується, було:

) усвідомлено суб'єктами як таке,

) необхідно, щоб суб'єкти спілкування не захотіли піти на компроміс,

3) щоб з-поміж них виникли взаємні неприявні відносини - ворожість (чи, хоча в одного з учасників спору)

Також досить поширеною є така класифікація стилів сімейного виховання.

Авторитарний стиль (в термінології інших авторів – «автократичний», «диктат», «домінування») – всі рішення приймають батьки, які вважають, що дитина у всьому має підкорятися їхній волі, авторитету.

Демократичний стиль (у термінології інших авторів – «авторитетний», «співпраця») – батьки заохочують особисту відповідальність та самостійність своїх дітей відповідно до їх вікових можливостей.

Потуральний стиль (у термінології інших авторів - «ліберальний», «поблажливий», «гіпоопіка») - дитина належним чином не спрямовується, практично не знає заборон та обмежень з боку батьків або не виконує вказівок батьків, для яких характерне невміння, нездатність чи небажання керувати дітьми.

Хаотичний стиль (непослідовне керівництво) - відсутність єдиного підходу до виховання, коли немає ясно виражених, певних, конкретних вимог до дитини чи спостерігаються протиріччя, розбіжності у виборі виховних засобів між батьками.

Опікувальний стиль (гіперопека, концентрація уваги на дитині) - прагнення постійно бути з дитиною, вирішувати за неї всі проблеми, що виникають. Батьки пильно стежать за поведінкою дитини, обмежують її самостійну поведінку, турбуються, про те що з нею може щось статися.

Агресивні діти, як правило, виростають у сім'ях, де дистанція між дітьми та батьками величезна, де мало цікавляться розвитком та вихованням дітей, де не вистачає тепла та ласки, ставлення до проявів до дитячої агресії байдуже чи поблажливе, де як дисциплінарний вплив, замість турботи та терплячого пояснення, воліють силові методи, особливо фізичні покарання.

експериментальна база дослідження: дослідження проводилося у дитсадках № 5, №6, №16, № 20, № 40 м. Дніпро.

Вибір дослідження. В експерименті брало участь 100 дітей старшого дошкільного віку.

Метод спостереження дітей за картою Стотта.

Карта спостереження складається з 16 комплексів симптомів – особливостей поведінки, їх називають «симптомокомплексами» (СК). У кожному СК є перелік особливостей поведінки дитини. Кожен СК пронумерований і має власну назву

Метод експертних оцінок. Використовувалися оцінки агресивності дітей з вихователями за шкалою агресивний/неагресивний.

Методика діагностики показників та форм агресії А. Басса та А. Дарки:

Дана методика є простою в обробці даних і найбільш інформативною серед психологічних методик, що застосовуються в даний час для діагностики агресивної поведінки дошкільнят.

Методика діагностики показників і форм агресивності включає кілька шкал:

– фізична агресія - агресивна поведінка, що виражається у бійках, нанесенні тілесних ушкоджень та інших фізичних впливів на людину,

- вербальна агресія – агресія, що виражається у словесній формі: крики, плітки, злослів'я тощо,
- непряма агресія - агресивна поведінка, неспрямована або спрямована не на кривдника, а на інших людей (тварини чи предмети),
- негативізм - поведінка, пронизана духом протиріччя, що демонструє відкидання норм та правил поведінки в даному суспільстві,
- дратівливість,
- підозрілість,
- образа,
- почуття провини (аутоагресія),

Анкета сімейного виховання. Методика призначена для вивчення досвіду батьків у вихованні дитини та пошуку помилок у батьківському вихованні. Вона дозволяє діагностувати дисфункції у системі взаємного впливу членів сім'ї, порушення у структурно-рольовому аспекті життєдіяльності сім'ї та у механізмі її інтеграції. Опитувальник включає 130 тверджень щодо виховання дітей. У нього закладено 20 шкал. Перші 11 шкал відбивають основні стилі сімейного виховання; 12, 13, 17 та 18 шкали дозволяють отримати уявлення про структурно-рольовий аспект життєдіяльності сім'ї; 14, шкали 15 демонструють особливості функціонування системи взаємних впливів; 16, 19, 20 шкали – роботу механізмів сімейної інтеграції.

Метод математичної оцінки результатів дослідження – коефіцієнт кореляції Пірсона r :

Під час проведення кореляційного аналізу використовувався коефіцієнт кореляції Пірсона r , який відбиває ступінь лінійної залежності між двома множинами даних. При цьому показано, що первинні варіанти мають тенденцію до нормального розподілу.

Формула розрахунку коефіцієнта кореляції Пірсона побудована таким чином, що якщо зв'язок між ознаками має лінійний характер, то коефіцієнт точно встановлює тісноту цього зв'язку. Якщо знак коефіцієнта лінійної

кореляції - плюс, то зв'язок між корелюючими ознаками така, що більшій величині однієї ознаки відповідає велика величина іншої ознаки. Така залежність зветься прямо пропорційної залежності. Якщо ж отримано знак мінус, більшій величині однієї ознаки відповідає менша величина іншого. Така залежність носить назву обернено пропорційної залежності.

Кореляція Пірсона визначає ступінь, з яким значення двох змінних «пропорційні» один до одного. Значення коефіцієнта кореляції залежить від масштабу виміру.

Карта Скотта, через досить високу складність заповнення, оброблялася за допомогою автоматичної системи «Тестер». Найбільш високі результати показали такі симптомокомплекси: конфліктність з дітьми (21%), неприйняття дорослих (21%), тривога за прийняття дорослими (33%) та асоціальність, тобто. брак соціальної нормативності, що включає відсутність старання сподобатися дорослим, байдужість і незацікавленість у добрих відносинах з ними; певний ступінь незалежності, відсутність моральної «прискіпливості» у дрібницях (33%).

Метод експертних оцінок: високий рівень агресії спостерігався у 25% дітей. Як експерти виступили вихователі дошкільного навчального закладу. Для того, щоб уникнути суб'єктивності в оцінці дітей, кожную дитину оцінювали 5 осіб (два змінні вихователя, дві няні та музичний керівник), агресивність визначалася простою більшістю голосів.

В результаті проведеного опитувальника «Басса-Дарки» було виявлено, що індекс агресивності 75% дітей цієї вибірки знаходиться в межах норми від 11 до 21 балів, індекс ворожості у 75% також у межах норми від 6 до 12 балів, індекс ворожості та агресивності 25% перевищує середні показники (верхні межі норми 18 балів).

Аналіз результатів малюнків дітей за методикою вивчення емоційних проблем та труднощів взаємин у сім'ї «Малюнок сім'ї» показує, що у 75 сім'ях присутні порушення дитячо-батьківських відносин, у 25 сім'ях таких

порушень не спостерігається. У всіх випадках підвищених результатів на діагностику агресивності у дітей є порушення дитячо-батьківських відносин.

Анкета сімейного виховання. У цій вибірці має місце перевага дитячих якостей (10%) та винесення конфлікту між подружжям у сферу виховання (10%), а також гіперпротекція (12,5%). У вихованні в усіх батьків (100%) відсутня гіпопротекція; надмірність вимог; розширення сфери батьківських почуттів; нерозвиненість батьківських почуттів та фобія втрати дитини.

У 7,5% батьків виявлено, що у їхніх сім'ях присутні такі батьківські тенденції як потурання, надмірність санкцій, виховна невпевненість та проєкція на дитину своїх небажаних якостей. Практично у всіх сім'ях, крім 2,5% батьків, відсутня нестійкий стиль виховання.

Ступінь виразності батьківських тенденцій вбирається у середніх значень.

Метод математичної оцінки результатів дослідження – коефіцієнт кореляції Пірсона r .

Для виявлення залежності між контрольною та експериментальною групами було здійснено кореляційний аналіз за основними використаними в роботі методиками. Кореляційний аналіз між результатами, отриманими експертною методикою та методикою «Басса-Дарки», виявив значні зв'язки між оцінкою вихователем поведінки як агресивної поведінки та індексом агресивності (0,48), а так само з фізичною (0,37) та вербальною (0,33) агресією. Отже, можна дійти невтішного висновку, що результати, отримані за методикою «Басса-Дарки» надійні і достовірні.

Статистично значущою виявилася позитивна кореляція між фізичною агресивністю (0,35) та потуранням, а також виховною невпевненістю (0,33). Чим вище оцінює підліток прагнення батьків до максимального та некритичного задоволення будь-яких потреб дитини, надмірно виділяючи її винятковість, тим частіше використання дошкільнят фізичної сили проти іншої особи.

У разі виховної невпевненості в сім'ї відбувається перерозподіл влади між дитиною і батьком, в основному тому, що дитина намацала «слабке місце» батьків і досягла для себе ситуації «мінімум вимог – максимум прав», типова ситуація в такій сім'ї – жвавий впевнений у собі підліток, і звинувачує себе у всіх невдачах з дитиною батько. Відповідна ситуація і у разі потурання у разі, коли дитину балують. Такі дошкільнята намагаються добитися свого будь-яким способом, тому в таких сім'ях ступінь виразності фізичної агресивності є достатнім великим.

Значний взаємозв'язок виявлено між вербальною агресією та потуранням (0,35). Чим більше батьки некритично задовольняють потреби дошкільнят, тим більше у дошкільнят виявляються висловлювання негативних почуттів через форму крику, вереску, погроз, прокльонів, лайки тощо. Дитина зникає, що будь-яке її бажання - закон, і якщо хтось зробив йому всупереч, не може стримати свої негативні емоції.

6. Метою програми є зменшення та профілактика агресивної поведінки у дітей старшого дошкільного віку з урахуванням різних стилів виховання у сім'ї. Програма спрямована на створення позитивного психосоціального середовища, де діти можуть розвивати конструктивні навички вираження емоцій та взаємодіяти із своїми ровесниками та дорослими без проявів агресії.

Принципи реалізації програми:

1. Індивідуалізація. Врахування різних стилів виховання у сім'ях дозволяє адаптувати програму до індивідуальних потреб кожної дитини, враховуючи її унікальні характеристики та особливості оточення,

2. системність. Програма має охоплювати різні аспекти життя дитини, включаючи сімейне оточення, взаємини з ровесниками, емоційний стан та вивчення адаптивних стратегій управління емоціями.

3. активна участь батьків. Важливим принципом є взаємодія з батьками, їх активна участь та підтримка в реалізації програми, оскільки стиль виховання в сім'ї має важливий вплив на поведінку дитини,

4. ігрова форма: Використання ігрових методик та вправ допомагає дітям вивчати нові навички та реагувати на виклики навколишнього середовища без агресивності.

Критерії ефективності:

1. зменшення випадків агресивної поведінки. Ефективність програми оцінюється зменшенням частоти та інтенсивності випадків агресивної поведінки серед дітей старшого дошкільного віку,

2. покращення спілкування та співпраці. Спостереження за змінами у взаємині дітей старшого дошкільного віку між собою та їхнім спілкуванням з дорослими вказує на покращення соціальних навичок,

3. взаємодія з батьками. Збільшення взаємодії та співпраці з батьками, а також їхня згода та активна участь у програмі є позитивним показником ефективності,

4. розвиток адаптивних стратегій управління емоціями. Спостереження за здатністю дітей використовувати адаптивні стратегії для управління емоціями та вираження їх без агресії,

5. сприйняття позитивних змін у сім'ї. Оцінювання сприйняття батьками та іншими членами сім'ї позитивних змін у поведінці та емоційному стані дітей старшого дошкільного віку.

Заходи, що рекомендуються в рамках корекції агресивної поведінки:
заходів за напрямом №1 – робота з дітьми

Ігрова терапія – метод психотерапевтичного впливу на дітей та дорослих з використанням гри. Дане поняття включає багато методик, але всі вони ґрунтуються на тому, що в грі закладено великий потенціал впливу особистості і дорослого, і дитини. Головна особливість гри – двоплановість – сприяє тому,

що у людини знижується страх помилитися, зробити щось неправильно. Опис рекомендованих ігор:

«ВИБИВАЄМО ПИЛ» (для дітей з 4 років) Кожному учаснику дається «пильна подушка». Він повинен, старанно б'ючи руками, гарненько її «почистити».

«ДИТЯЧИЙ ФУТБОЛ» (для дітей з 4 років) Замість м'яча – подушка. Гравці розбиваються на дві команди. Кількість гравців від 2-х осіб. Суддя – обов'язково дорослий. Грати можна руками та ногами, подушку можна штовхати, кидати, забирати. Головна мета – забити у ворота гол. Примітка: дорослий стежить за дотриманням правил - не можна пускати руки, ноги, якщо немає подушки. Штрафники віддаляються з поля.

«ГОДИННА ТИША І ГОДИННА «МОЖНА» (для дітей з 4 років) Слід домовитися з дитиною, що іноді, коли ви втомилися і хочете відпочити, в будинку буде година тиші. Дитина повинна поводитися тихо, спокійно грати, малювати, конструювати. Але іноді у вас буде година «можна», коли дитині дозволяється робити майже все: стрибати, кричати, брати мамині вбрання та татові інструменти, обіймати батьків та висіти на них тощо. «Годинник» можна чергувати, а можна влаштовувати його в різні дні, головне, щоб вони стали звичними в сім'ї.

«ПАДАЮЧА ВЕЖА» (для дітей з 5 років) З подушок будується висока вежа. Завдання кожного учасника – штурмом взяти її (застрибнути), видаючи переможні крики на кшталт: «А-а-а», «Ура!» і т.п. Перемагає той, хто стрибає на вежу, не зруйнувавши її стіни.

«ШТУРМ ФОРТЕЦІ» (для дітей з 5 років) З «під руку» предметів, що не б'ються, будується фортеця (тапки, стільці, кубики, одяг, книги і т.п. - все збирається в одну велику купу). Гравці мають «гарматне ядро» (м'яч). По черзі кожен з усією силою кидає м'яч у ворожу фортецю. Гра триває, поки вся купа – «фортеця» – не розлетиться на шматки. З кожним вдалим попаданням штурмуючі видають гучні переможні кличі.

«ЛАЄМОСЬ ОВОЧАМИ» (для дітей з 5 років) Запропонуйте дітям посваритися, але не поганими словами, а ... овочами: «Ти – огірок», «А ти – редиска», «Ти – морквина», «А та – гарбуз» та і т.п. Примітка: Перш ніж лаяти дитину поганим словом, слід згадати цю вправу.

«ПО КОЧКАХ» (для дітей з 5 років) Подушки розкладаються на підлозі на відстані, яку можна подолати у стрибку з деяким зусиллям. Подушки розкладаються на підлозі на відстані, яку можна подолати в стрибку з деяким зусиллям. Граючі – «жаби», що живуть на болоті. Разом на одній «кочці» примхливим «жабам» тісно. Вони застрибують на подушки сусідів і квакають: "Ква-ква, посунься!"

ЖУЖА (для дітей з 6 років) Жужа сидить на стільці з рушником в руках. Всі інші бігають навколо неї, кривляються, дражнять, торкаються до неї, лоскочуть. "Жужа" терпить, але коли їй все це набридає, вона схоплюється і починає ганятися за "кривдниками" навколо стільця, намагаючись відхльостати їх рушником по спинах.

Наступний захід - психогімнастика.

Цей метод, у якому учасники виявляють себе і спілкуються самостійно. Психогімнастика народилася на стику практичної психології та акторського мистецтва виразних рухів. Часто вербальні сигнали є на заваді істинному розумінні іншу людину. Невербальні ж сигнали (нахил голови, поза, рухи рук і губ, вираз очей, хода) дозволяють людині, яка вміє «читати» їх, отримувати набагато більш достовірну і повну інформацію про інших людей. Психогімнастика дозволяє знімати емоційну напругу та м'язові затиски, коригувати настрій та окремі риси характеру, навчати ауторелаксації.

Наступний захід – проективне малювання.

Малювання, само по собі, несе безліч функцій, що розвивають:

- вимагає узгодження великої кількості психічних функцій, розвиває чуттєво-рухову координацію;
- координує конкретно-образне мислення;

- виступає способом досягнення та перетворення своїх можливостей та навколишнього світу;

- є способом вираження різноманітних емоцій.

I, нарешті, ще один захід, який ми використовуємо в програмі, - метод розмови та постановки проблемних ситуацій. Проблемні ситуації дозволяють дитині самостійно знайти рішення, почути різноманітність думок інших дітей щодо того чи іншого приводу.

Необхідно систематично проводити релаксаційні паузи для зняття емоційної напруги, рекомендується використовувати різні прийоми ізотерапії, ауторелаксації, музику, вправи-медитації, медитації-візуалізації. Це сприятиме підвищенню почуття емоційного комфорту в педагогів, що опосередковано впливатиме і підвищення почуття комфорту в дітей віком.

заходи за напрямом №2 - робота зі співробітниками дитячого садку:

- індивідуальні консультації щодо ознайомлення з індивідуальними особливостями дітей та вироблення єдиної стратегії виховання.

- семінари-практикуми, тренінги. Тематика може змінюватись, але найбільш актуальні є такі технології:

- «Розмова як психотерапевтичний засіб»;

- "Особливості взаємодії педагогів з дітьми з порушеннями розвитку соціально-емоційної сфери";

- «Ефективне педагогічне спілкування»;

- «Особистісно-орієнтована взаємодія педагогів та дітей. Трансактний аналіз спілкування»;

- «Розвиток комунікативних навичок. Вербальне спілкування. Кошти невербального спілкування»;

- «Розвиток навичок самоконтролю та саморегуляції».

заходи за напрямом №3 - робота з батьками

Батьківські збори. Слід обрати фільм, де в центрі сюжету буде дитяча агресія. І навколо цього побудувати дискусію з батьками .

Виходить, що у агресивному поведінці дітей винні самі дорослі. Спробуймо знайти причини дитячої агресивності, якщо це можливо, шляхи корекції поведінки дітей. Агресивна поведінка стане зрозумілішою, якщо розібратися по суті самого поняття агресії. Зазвичай під нею розуміють дії чи наміри, які мають на меті заподіяння шкоди іншій людині. Агресія то, можливо фізичної (завдання шкоди здоров'ю) і вербальної, тобто. словесної (образи, погрози, приниження, переслідування). Зіткнення з дитячою агресією викликає у дорослих здивування та розгубленість. Зазвичай перше, що роблять батьки, карають дитину. А виявляється даремно. Просто дитина, зіткнувшись з нерозв'язною для неї проблемою, не знає як правильно поводитися.

Не фіксувати увагу агресивному поведінці дитини, самим не виявляти грубості і жорстокості. Заборона та підвищення голосу - найнеефективніші способи подолання агресивності. Вираз подиву, прикрості, здивування близьких щодо ворожої поведінки - ось що формує у дітей стримуючу напругу.

Постарайтеся бути уважним до дитини та відчуті її емоційну напругу.

Реагувати та відгукуватися на будь-які позитивні зрушення у поведінці дитини. Він хоче кожного часу відчувати, що його розуміють і цінують.

Вчитися слухати та чути свою дитину.

Вміти приймати його таким, яким він є.

Найчастіше включати у спілкування тепло, добре слово, лагідний погляд.

Робота у групах.

Дорогі батьки ми поділимося з вами на дві групи. Кожна група одержує опис ситуації. Прочитайте її, знайдіть причину конфлікту, запропонуйте вихід із цієї ситуації.

«У дитини дуже багато уроків до завтрашнього дня. Вам терміново знадобилася допомога з перестановки меблів. Ви просите допомогти, а дитина відмовляється. Вже перейшли на підвищені тони». Ваші події.

Друга «Хлопчик 10 років йде вулицею. Поруч із ним іде його мама і несе дві великі сумки. Відчувається, що сумки важкі. Вона просить сина допомогти,

але він продовжує незворушно йти, не реагує на прохання матері. Навіть перехожі хитають головою» Як вчинити в цій ситуації?

Підсумок. Ви знайшли прийнятний варіант рішення, значить, ви маєте здатність розібратися в будь-якій ситуації і знайти силу чинити опір обставинам, що складаються. Ця сила лежить у коморі вашого внутрішнього світу, але потрібний ключ, що дозволяє привести її в дію. І цей ключ-терпимість.

Підбиття підсумків зборів.

Рішення:

А) Обговорити з членами сім'ї необхідність контролю над вибором телепередач для перегляду дітьми.

Б) Під час обговорення дитячих конфліктів вдома вчити дитину аналізувати та своє поведінка.

В) бути активними учасниками всіх дошкільних та класних заходів

Встаньте всі в коло. Подумки покладіть на ліву руку все те, з чим ви прийшли сюди, свій багаж настрою, думок, знань, досвіду, а на праву руку - те, що отримали за цим круглим столом. Подумайте, яка рука переважить? А тепер одночасно плескаємо в долоні і дякуємо один одному за роботу.

Релаксаційний тренінг із батьками для зняття напруги.

«Зігфрід»

Сядьте прямо, як свічка. Розгорніть руки, плечі та передпліччя під прямим кутом. Відведіть плечі якнайдалі назад, ніби ви хочете утримати між лопаток маленький предмет, наприклад олівець. Як тільки ви відчули біль, двічі вдихніть і видихніть, потім розслабтеся. Плечі та голова розслаблено падають уперед. Охопіть руками своє коліно і потягніть руки та плечі.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

- бдюкова Н. В. Психологічні особливості соціалізації сучасного підлітка: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.05. / Н. В. Абдюкова. К.:КДОУ. 2010. 21 с.
- даменко, Л. Дітям про емоції [Текст] / Л. Адаменко // Дошкільне виховання. 2004. №6. С.18-19.
- даменко, Л. Чарівний світ емоцій [Текст] : Програма розвитку емоційної сфери дошкільників / Л. Адаменко. Заняття психолога з малятами. – К. : Шк. Світ. 2005. С. 4-21.
- наньєв А. М. Візуальна психодіагностика емоційних проявів у учнів: Автореф. дис канд. психол. наук: 19.00.07. / А. М. Ананьєв. Одеса: Південноукр. держ. пед. ун–т, 1996. 23 с.
- ичковська Г. Агресивна дитина. Запобігання та обмеження проявів / Галина Бичковська. Психолог. 2018. N5/6. С. 32-34.
- абенко, К. Як допомогти дитині пережити горе [Текст] / К. Бабенко. Психолог. Шкільний світ. 2004. №27-28. С. 114-120.
- еляєва, О. Поговоримо про дитячі страхи [Текст] / О. Беляєва. Психолог. Шкільний світ. 2008. № 46-47. С. 15-16.
- лінов, О. А. Страхи у молодших школярів та їх прояви [Текст] / О. А. Блінов, О. Б. Блінова Вісник Київського міжнародного університету. Сер. Психологічні науки. 2005. Вип. 6. С. 6-14.
- іркова І. Оволодіння навичками саморегуляції. Опанування агресивних проявів у поведінці : заняття з елементами тренінгу / Ірина Біркова .Психолог. 2016. N 21/22. С. 27-29.
- уленко Т. В. Соціально-психологічні основи функціонування сучасної молоді сім'ї / Т. В. Буленко. Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки. Луцьк, 2010. №
- учек Л. І. Аналіз емоційної стійкості як прояву особливостей саморегуляції

особистості: Автореф. дис канд. психол. наук: 19.00.01. / Л. І. Бучек. К.: К. ун-т., 1994. 18 с.

еленко, А. Про дітей-емо без емоцій [Текст] / А. Веленко. Психолог. Шкільний світ. 2009. № 18. С. 23-26.

иговська, Л. П. Особливості розвитку емпатійності в дитячому віці [Текст] / Л. П. Виговська, І. М. Тичина. Духовність як основа консолідації суспільства. 1999. Т. 16. С. 238–241.

ечірко Н. Профілактика насильницької, жорстокої й агресивної поведінки : заняття з елементами тренінгу / Наталія Вечірко. Психолог. 2016. N 9/10. С.

овчик-Блакитна, О. О. Особливості сімейного середовища як простір його варіативного розвитку. Актуальні проблеми психології. 2012. Т. 7. № 37. С. 23–

ойтко В.В. Емоційні порушення в дитячому віці та їх корекція [методичні рекомендації]. / В.В. Войтко. Кіровоград: КОІППО. 2016. 60 с.

овчик-Блакитна, О. О. Індивідуальні особливості емоційного розвитку дитини [Текст] : стратегії педагогічного супроводу / О. О. Вовчик-Блакитна // Практична психологія та соціальна робота. 2006. № 4. С. 1-3.

ольська М. Причини виникнення агресивної поведінки у дошкільному віці / М. Вольська, А. Мороз. Психологія молодшого школяра : зб. наук.-метод. пр. / Житомир. держ.ун-т ім. І. Франка. Житомир : Рута, 2016. С. 23-26.

олінська Т. Арт-терапевтичні впливи на особистість дитини / Т. Голінська. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2016. N 6. С. 16–19.

олубенко Ж. Розвиток емоційного інтелекту в дітей [Текст] / Жанна Голубенко. Психолог дошкілля. 2013. № 10. С. 21–24.

уменюк О. Є. Психологія Я-концепції підлітків: навч. Тернопіль., 2014. 309 с.

рагун Я., Косарева Г. Корекційно відновлювальна робота з дітьми дошкільного віку із сенсорною алалією. Актуальні проблеми дошкільної та спеціальної освіти. 2019. С. 59-61.

фремова, С. Як допомогти дитині звільнитися від негативних емоцій [Текст] / С. Єфремова. Дошкільне виховання. 2008. № 11. С. 20-21.

уравльова Н. Психологічна допомога підліткам у вирішенні міжособистісних проблем / Наталія Журавльова. психолог. 2008. № 12. С. 3-9.

лонкевич, О. Психологічні детермінанти страхів та шляхи їх психокорекції у першокласників [Текст] / О. Злонкевич. Актуальні напрямки психологічних досліджень на сучасному етапі розвитку суспільства. 2010. С. 23-30.

гнат'єва О. Особливості агресивної поведінки молодших школярів / О. Ігнат'єва, М. Куліш. Психологія молодшого школяра : зб. наук.- метод. пр. / Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. Житомир : Рута, 2016. С. 56-60.

Казаннікова О. Психологічний супровід агресивної. Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія. 2018. № 39(3). С. 8–10

алиниченко І., Колесник А. Оцінка показників уваги у дітей дошкільного віку з різним рівнем довільної оперативної пам'яті. //Вісник Одеського національного університету. Біологія. 2020. Т. 25. №. 2 (47). С. 163-172

алюшин, В. Ф. Чи варто ображатися на життя? [Текст] / В. Ф. Калюшин. Управління школою. 2009. № 11. С. 20-23.

алюшин, В. Ф. Вплив емоцій на ефективність навчального процесу (теорія та практика) [Текст] / В. Ф. Калюшин, О. О. Безносок, Ю. П. Лемешко. Практична психологія та соціальна робота. 2006. № 1. С. 70-

арпенко, Н. Профілактика дитячих страхів [Текст] / Н. Карпенко .Дошкільне виховання. 2003. №9. С. 14-16.

ириленко Т.С. Психологія: емоційна сфера особистості. / Т. С. Кириленко. К.: Либідь. 2014. 256 с.

овальчук, О. Виникнення тривожності у дітей та профілактика страхів [Текст] / О. Ковальчук. Психолог. Шкільний світ. 2009. № 11-12. С. 22-23.

озлова А. Рецепти арт-терапії : специфіка терапевтичного впливу / А. Козлова. Психолог. 2019. N 2. С. 4–11.

озловська Е. В. Психологічна готовність молодого подружжя до гармонізації стосунків : дис. ... канд. психол. наук. / Е. В. Козловська. К. 2010

очерга, О. В. Дитячі страхи і неврози [Текст] / О. В. Кочерга. Розкажіть онуку. 2009. № 15-16. С. 82-84.

очерга, О. В. Дитячі страхи і неврози [Текст] / О. В. Кочерга. Розкажіть онуку. 2009. № 17-18. С. 63-66.

очубко, О. Депресія як об'єкт діяльності психолога [Текст] / О. Кочубко. Психолог. Шкільний світ. 2009. № 41. С. 9-11.

ошлань І. Г. Акцентуовані риси у підлітків з емоційною диспозицією за типом "гнів". / І. Г. Кошлань. Одеса: Вісник Одеського Національного Університету. 2012. С.142 – 146.

равець Г. Емоції та спілкування [Текст] / Г. Кравець. Дошкільне виховання. 2004. №2. С.21-23.

равченко І. Ф. Діагностика емоційного стану особистості з метою соціальної профілактики протиправної поведінки учнівської молоді [Текст] / І. Ф. Кравченко, Н. І. Чабан. Таврійський вісник освіти. 2006. № 1. С. 182-

ротенко В.І. Психологічні особливості емпатії підлітків: дис. канд. психол. наук: 19.00.07. К.: Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. 2017. 193 с.

ротенко В.І. Вплив стилю сімейного виховання на формування акцентуації характеру у підлітків/В.І.Кротенко, І.С.Заставна. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія.

рутій К., Кузьма І. Діагностика виховних стратегій батьків дитини дошкільного віку щодо попередження проявів девіацій. Теорія та практика профілактичної роботи з дітьми, схильними до девіантної поведінки: український і міжнародний досвід: монографія / О. Янкович, О. Кікінежді, І. Козубовська, В. Поліщук, Г. Радчук та ін. Тернопіль: Осадца Ю. В.. 2018. С. 19–28.

узьменко, В. Аутотренінг [Текст] : регулювання емоційних проявів у дітей / В. Кузьменко, І. Котлярова. Палітра педагога. 2005. № 2. С. 14-16.

узьменко В.У., Міськова Г.А. Теоретичний аналіз проблеми розвитку комунікативних здібностей підлітків. Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. 2012. Вип. 10. С. 95–120.

ульчицька, О. І. Почуття та емоції на ранніх етапах розвитку дитини [Текст] / О. І. Кульчицька. Обдарована дитина. 2005. № 10. С. 54-63.

ульчицька, О. І. Почуття та емоції на ранніх етапах розвитку дитини [Текст] / О. І. Кульчицька. Обдарована дитина. 2006. № 2. С. 50-53. – Продовження. Поч. у № 10. 2005.

ульчицька, О. І. Почуття та емоції у розвитку особистості [Текст] / О. І. Кульчицька. Обдарована дитина. 2007. № 1. – С. 3-16.

урбанова, З. Забезпечення емоційного комфорту [Текст] / З. Курбанова, Г. Щербак. Палітра педагога. 2003. №2. С. 21-22.

огінова, Т. В. Емоційний інтелект – основа лідерства [Текст] : [шкільний вік] / Т. В. Логінова. Педагогічна майстерня. 2016. № 1. С. 30–33.

яшенко Н.О. Подружні ролі в молодіжній сім'ї. / Н. О. Ляшенко. Український соціум. 2007. №1 (18). С.16-23.

азур, О. Дитячі страхи [Текст] : Діагностика та корекція / О. Мазур. Психолог. Шкільний світ. 2007. № 39. С. 15-18.

аксименко Д. Розвиток розумової діяльності дітей дошкільного віку. Практична психологія. Київ: Центр учбової літератури. 2018. 192 с

алкович М.М. Стили сімейного виховання та їх роль у формуванні гендерних уявлень дітей дошкільного віку [Електронний ресурс]/М.Малкович.- Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/845/94>

арчук, Л. Емоційний розвиток дітей раннього віку [Текст] : Семінар-практикум для працівників дошкільних закладів / Л. Марчук. Психолог. Шкільний світ. 2006. № 2-3. С. 12-16.

атвєєва, О. Різновиди хвилювання школярів у процесі сценічних виступів [Текст] / О. Матвєєва. Мистецтво та освіта. 2015. № 1/2. С. 49–52

ашовець, М. Відкриваємо таємниці раннього віку [Текст] / М. Машовець. Дошкільне виховання. 2005. № 11. С. 18-19.

ельникова Н.Н. Класифікація стратегій адаптивної поведінки Теоретична, експериментальна і практична психологія: збірник наукових праць під ред. Н. А. Батурина. Челябінськ: ЮУрГУ, 2001. Т.3. С. 16-29

ешко, Галина Емоційне благополуччя учнів у сучасній школі [Текст] / Галина Мешко. Українська національна школа: стан та перспективи розвитку. 2007. С. 25–27.

ешко, Г. М. Емоційне благополуччя учнів у сучасній школі [Текст] : бажане і реальне / Г. М. Мешко, О. І. Мешко // Практична психологія та соціальна робота. 2008. № 4. С. 11-16.

іняєва, А. Корекція підвищеної тривожності у дітей [Текст] / А. Міняєва. Психологічна газета. 2007. № 22. С. 3-9.

огила А. Як приручити страхи? [Текст] : подолання дитячих страхів / А. Могила. Психолог. 2010. № 20. С. 25-31.

ауменко, О. М. Ой, боюся, боюся, боюся... [Текст] : про дитячі страхи, батьків та символдраму / О. М. Науменко. Психологічна газета. 2010. № 6. С. 5-11.

итка Ольга Страх як емоційний розлад в дитячому віці та його корекція [Текст] / Ольга Нитка. Студентський науковий вісник Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. 2010. Вип. 25. С. 50-55.

ідліткове міжособистісне спілкування. Методичні рекомендації / шкільний світ. 2007. № 17. С. 2-11. 34

остовий В. Гармонія та дисгармонія стосунків батьків і дітей у сучасній сім'ї / В. Постовий, Т. Кравченко, В. Нур, М. Міщенко. К: 2001. № 7. С. 33–57.

роскурєнко Т.Я. Вплив стилю сімейного виховання на становлення самооцінки молодшого школяра. Режим доступу:

Сергієнко І. М. Корекція підліткових відносин / Сергієнко І. М. // Актуальні проблеми психології. пр. Зб наук. Інститут психології імені Г.С.Костюка НАН України / За ред. С. Д. Максименка, З. Г. Кісарчук. К.: Міленіум. 2003. Т. 3: Консультативна психологія та психотерапія. Випуск 2. С. 115 – 122.

ім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. К.: ТОВ «Основа-Принт». 2009. – 248 с.

тилі виховання у сім'ї та їх вплив на психічний розвиток дитини. Режим д

Тарасюк Л.М. Стилi батьківського виховання як чинник формування міжособистісної взаємодії дітей у дошкільному віці:/ Л.М.Тарасюк/ Серія П

Каченко В. Є. Благополуччя подружніх відносин і його психологічні детермінанти: теоретичний аналіз // Наука і освіта. 2010. № 3. С. 113– 116.

Хавула Р. Т Психологічні чинники вибору шлюбного партнера в юнацькому віці / Роман. Хавула // Проблеми гуманітарних наук. Серія : Психологія. 2012. Вип. 19. - С. 189-201. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgn_ps_2012_29_16 о

Bandura A. Cervone, D. (Editor) Social Cognitive Theory: An Agentic Perspective on Н 76. Bandura A. Social Learning Theory First Edition Prentice-Hall. 1976. 156 p.

Mullane J. et al. The development of and interaction among alerting, orienting, and executive attention in children//Child Neuropsychology. 2016. Т. 22. №. 2. С. 155-176.

п 78. R

Shoham Baucom D.H. Empirically supported couple and family interventions for marital distress and adult mental health problems// Journal of д

с

h 80. T

h

o

fl

h

l